Bharatiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya, Beed

Internal Quality Assurance Cell

CRITERION 3- RESEARCH, INNOVATIONS & EXTENSION

3.3.2. Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/international conference Proceedings per teacher during the last five years

BOOKS-CHAPTER IN BOOKS- PAPERS IN PROCEEDINGS PUBLISHED

2019-20

(02442) 226218 (02442) 225918 veersawarkarbeed@gmail.com

Bhartiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai

Swa. Sawarkar Arts, Science & Commerce College

Re-accredited by NAAC-B Grade

Sawarkar Nagar, Jalna Road, Beed M.H., India- 431122

CRITERIA-III
RESEARCH INNOVATIONS & EXTENSION
3.3.2. BOOKS-CHAPTER IN BOOKS-PAPERS IN PROCEEDINGS PUBLISHED
2019-20

Sr. No	Author	Title of the Book	Chapter in Book	ISBN/ISSN No.	Publisher
1	Dr. Sonawane R.ajendra T.	Hindi ke vividh vidhaonka ka navin Drishti kon (BOOK)		978-81-939869-0-5	Vikas Prakashan, Kanpu
2	Dr. Khandagale Ramesh T.	Computer Application in Business (BOOK)		978-81-942031-5-5	Anand Prakashan, Aurangabad
3	Dr. Rayalwar Arvind P.	IT Application in Business (BOOK)		978-81-942031-4-8	Anand Prakashan, Aurangabad
4	Dr. Khandagale Ramesh T.	Business Communication & IT Applications		978-81-942031-6-2	Anand Prakashan, Aurangabad
5	Dr. Surwase Sopan M.	Babarao Musale: Vaykati Aani Wangmayn (BOOK)		978-93-90005-00-0	Educational Publishers Distributors, Aurangaba
6	Dr. Gosavi Medha I.	Sadguru Achutashram Swami Abhangatha(BOOK)		978-93-87628-80-9	Snehvardhan Prakashan Pune
7	Dr. Sonawane R.ajendra T.	Shradheya dattopant thengadi life and work (BOOK)			Bhartiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai
8	Dr.Pangarkar chatrapati B.	Development of chess players a comparative study (BOOK)		978-93-87377-00-4	Mahatma Gandhi Education & Welfare Society , Parbhani
9	Dr Sopan M. Survase	Annabhau Sathe:Samatadhistha Samajvevystche Tatvadnya - Annabhaunvhi Lokanatya: Eak Drushtishepa	Annabhaunchi Loknatye:Ek Drushtikhep	978-93-88732-09-3	Shaurya Prakashan, Latu
10	Dr Sopan Survase	Kadambari Aakalan Aani Aasavad	Thang v Mukkam Kadambaritil Stri Swatantryacha Avishkar	978-81-941970-8-9	Educational Publishers And Distibuters, Aurangabad
11	Dr Sopan Survase	Marathi Sahityatil Nave Vicharpravah-Gavathan Pradeshik Kadambari : Samuha Jivanchi Vyatha-National	Gavthan pradeshik Kadambari	978-93-83109-63-0	Aditya Prakashan, Latur
12	Narayan B.Shinde	Samatadhisthit Samaj Vyavastheche Tatwadnya	Lokshahir Annabhau Sathe Yanche Samajik Jeevan: Sahitya V Karya	978093-88732-09-3	Shaurya Publication, Latur
13	Gavhane Ram B.	Manavi Adhikar: Sadyastiti Ani Avhane	Manavi Hakka ani Deshvideshtil Swayamsevi Sanstha	2319-9318	Vidyawarta Harshvardhan Publications
14	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Gandhian Thought: Past, Present & Future	Mahatma Gandhinchya Gramswarajya sankalpanechi	2454-5503	Chronicle

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya B.S.P.S. Ambajogai Beed

Principal
Swa.Sawarkar Mahavidyalaya, Beed.

			Prasangikata		
15	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Self Help Groups & Socio Economic Empowerment of Woman	Gramin mahilanche sakshamikaan	2319-9318	Vidyawarta Harshvardhan Publications
16	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Identity Crises of Public Administration: Then & Now	Ekvisavya Shatakatil Badalate Lokprashasan	978-81-941970-9-6	Educational Publishers And Distibuters, Aurangabad
17	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Annabhau Sathe: Samatadhishtit Samaj Vyavastheche Tatvadnya	Samajkrantiche Jannayak: Annabhau Sathe	978-93-88732-09-3	Shaurya Publication, Latur
18	Dr. Kulkarni Rupali B.	Inculcating Human Values Through Art, Literature, Culture, Management & Technology	Dnyaneshwaritil Paryavaran Rakshan Naitik Mulyancha Abhyas	978-93-89264-39-5	Vishwabharti Research Center, Mumbai
19	Dr. Kulkarni Rupali B.	Inculcating Human Values Through Art, Literature, Culture, Management & Technology	Sant Sahityatun Manavi Mulyanchi Jopasana	978-93-89264-39-5	Vishwabharti Research Center, Mumbai
20	Dr.Kandale Sachin Chandrashekhar		Gay vaidnyanik mahatva	2454-7905	worldwide Internationa
21	Dr.Kandale Sachin Chandrashekhar		Arogyavardhini Tulas	2454-7905	worldwide Internationa
22	Dr. Kulkarni Vinod B.		Dissipative Fluid Flow of an Impulsively Started Infinite Vertical Plate in Rotating Fluid	978-81-930336-1-6	Shurya Publication, Latu

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya * Beed * B.S.P.S. Ambajogai

Principal
Swa.Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed

हिंदी की विविध विधाओं का नवीन दृष्टिकोण

डॉ. राजेन्द्र सोनवणे 'अक्षत'

हिंदी की विविध विधाओं का नवीन दृष्टिकोण

डॉ॰ राजेंद्र सोनवणे 'अक्षत'

विकास प्रकाशन
कानपुर

मूल्य : चार सौ पचास रुपये मात्र

पुस्तक	:	हिंदी की विविध विधाओं का नवीन दृष्टिकोण
लेखक	:	डॉ॰ राजेंद्र सोनवणे 'अक्षत'
प्रकाशक	:	**विकास प्रकाशन** 311 सी, विश्वबैंक बर्रा, कानपुर-208027
संस्करण	:	प्रथम, 2019
आवरण सज्जा	:	छपाई घर, ब्रह्मनगर, कानपुर
शब्दसज्जा	:	विष्णु ग्राफिक्स, कानपुर
मुद्रक	:	साक्षी ऑफसेट, कानपुर
मूल्य	:	450.00 रुपये
ISBN	:	978-81-939869-0-5

विकास प्रकाशन, कानपुर
311 सी, विश्वबैंक, बर्रा, कानपुर-208027
शोरूम : 110/138 मिश्रा पैलेस, जवाहर नगर, कानपुर-12
फोन : 0512-2543549
मोबाइल : 9415154156, 9450057852
E-mail : vikasprakashankanpur@gmail.com
Website : www.vikasprakashan.com

Computer Application in Business

Dr. Ladda K. K. Mr. Chandak P. V.
Mr. Khandagale R.T.

B.Com. I[st] Year, I[st] Semester as per revised syllabus w.e.f. June 2018-19 of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad and useful for S.R.T.M.U. Nanded, Nagpur, Pune, Amravati, Mumbai S.N.D.T. & Shivaji University

Computer Application in Business - I

Paper No : IV

*** <u>Author's</u> ***

Dr. Ladda K. K.
M.A.,M.Phil,.Ph.D.
Asst. Prof.& Head Department of English.
Shri.Siddheshwar Mahavidyalaya
Majalgaon Dist. Beed.

Mr. Chandak P. V.
M.Com, M.Phil,
Department of Commerce ,
Vasantdada Patil College,
Patoda, Dist. Beed.

Mr. Khandagale R. T.
M.Com, M.Phil.,
Head Department Of Commerce,
Swa. Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed

ANAND PRAKASHAN
Jaisingpura, Aurangabad - 431004

Publisher	:-	Anand Prakashan, Jaisingpura, Aurangabad.(M.S) Phone No. : (0240) - 2400371. Cell : 9970148704
©	:-	Publisher
Typeset At	:-	Anand Computer Aurangabad.
Edition	:-	I[st] Edition
Date	:-	28 August 2019
ISBN No	:-	978-81-942031-5-5
Cover Design	:-	Apple Design Aurangabad.
Printed At	:-	Adarsh Prints Aurangabad .
Main Distributor	:-	Anand Book Depot Jaisingpura, Aurangabad - 431004 Phone No. : (0240) - 2400371 Cell : 9890032121
Price	:-	200/-

B.Com. (First Year)

PAPER - IV | First Semester | Theory: 50

[Computer Application in Business - I]

Objectives:

To provide computer skills and knowledge for commerce students and to enhance the Students understand of usefulness of information technology tools for business operations.

1. Computer Codes and Languages :

Source Code, Machine/Binary code, mnemonic Opcode, Byte/Object Code, BCD, EBCDIC, ASCII, Language Translator Interpreter & Complier, High level, Low Level, Assembly language, Different Number Systems, Binary, Octal, Hexadecimal, Decimal, Conversion from one base to another base.

2. Word Processing :

Introduction to work Processing, Word processing concepts, Use of Templates, Working with work document: Editing text, Find and replace text, Formatting, spell check, Autocorrect. Auto text; Bullets and numbering, Tabs, Paragraph Formatting, Indent, Page Formatting, Header and footer, Tables: inserting, filling and formatting a table; inserting Pictures and Video; Mail merge; including linking with Database;Printing Documents Creating Business Documents using the above facilities.

3. Preparing Presentations :

Basics of presentations: sliders, Fonts, Drawing, Editing; Inserting: Tables, Images, texts, Symbols, Media: Design; Transition; Animation; and Slideshow. Creating, Business Presentations using above facilities.

4. Spreadsheet and its Business Applications :

Spreadsheet Concepts, Managing worksheets; Formatting, Entering data, Editing, and Printing a worksheet; Handling operators in formula, Project involving multiple spreadsheets, Organizing Charts and graphs Generally used Spreadsheet functions: Mathematical, Statistical, Financial. Logical, Date and Time, Lookup and reference, Database, and Text functions

5. Creating Business Spreadsheet :

Creating spreadsheet in the area of: Loan and lease Statement; Ratio Analysis; Payroll Data; Frequency distribution and its statistical parameters; Correlation and Regression.

• • •

CONTENTS

B.Com (Ist Year) I Semester

Paper No - IV - Computer Application in Business - I

Contents			Page No.
Unit - I	:	Computer Codes and Languages :	09 - 21
Unit - II	:	Word Processing :	22 - 67
Unit - III	:	Preparing Presentations :	68 - 94
Unit - IV	:	Spreadsheet and its Business Applications :	95 - 120
Unit - V	:	Creating Business Spreadsheet :	121 - 131
		M.C.Q	132 - 140

Computer Application in Business - I

Paper No - IV

NEW ARRIVAL

Our New Book As Per UGC Pattern

1. Financial Account - I & II
2. Business Mathematics & Statistics I & II
3. Business & Industrial Economics.
4. Computer Application in Business - I
5. Entrepreneurship Development I & II
6. Business Organization and Management.
7. Business Communication & IT Application.
8. Corporate Account - I
9. Cost Account - I
10. IT Application in Business - I
11. G.S.T Account - I
12. Banking Management.
13. Marketing Management.
14. Financial Management.

Books Available at

EDUCATIONAL PUBLISHERS & DISTRIBUTORS
Gokulwadi, Aurangapura Aurangabad - 431001 (M.S)
Mob.No. 9421300036, 9970067971.
Email: educationalpub@gmail.com
Web: www.educationaldp.com

आनंद प्रकाशन

Anand Prakashan
Jaisingpura, Aurangabad (M.S.)
Ph : 0240 -2400371, Mob : 9970148704
www.anandprakashan.in

₹ 200/-

ISBN 978-81-942031-5-5

Code : APA7003

UGC Pattern

IT Application in Business

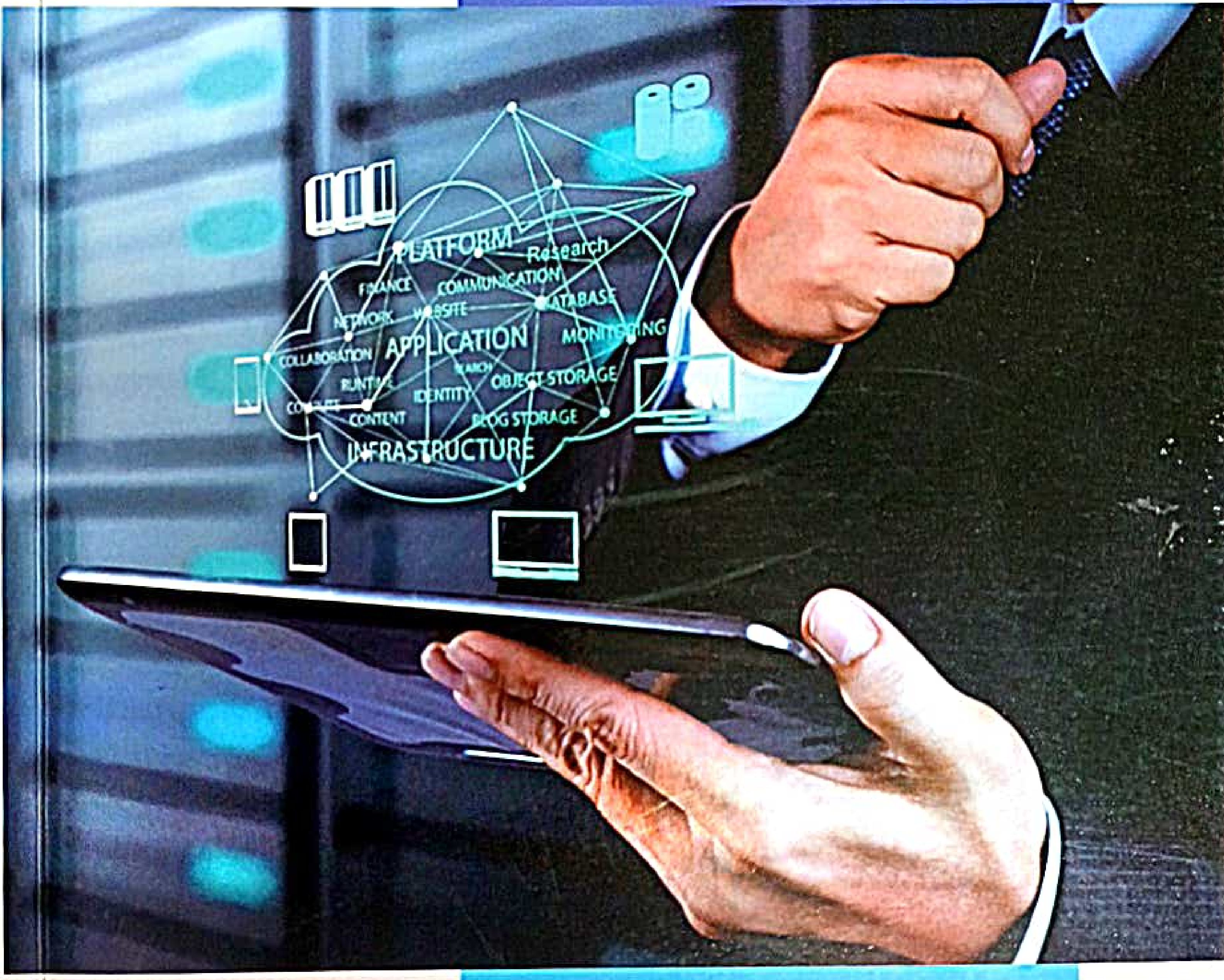

Dr. Rayalwar A. P.
Dr. Kulkarni M. K.
Shri. Hivarekar S. S.
Dr. Lengare K. B.

B.Com. IInd Year, IIIrd Semester as per revised syllabus w.e.f. June 2019-20 of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad and useful for S.R.T.M.U. Nanded, Nagpur, Pune, Amravati, Mumbai S.N.D.T. & Shivaji University

I.T. APPLICATION IN BUSINESS - I

[Paper No : V]

* ***Author's*** *

Dr. Rayalwar A. P.

M.Com. Ph.D.
Asst. Professor
Dept. of Commerce
Kholeshwar Mahavidyalaya
Ambajogai. Dist: Beed.

Shri. Hivarekar S. S.

M.Com.B.Ed.,M.Phil.,GDC & A
Dept. of Commerce
Shri. Siddheshwar Mahavidyalaya
Majalgaon. Dist: Beed.

Dr. Kulkarni M.K.

M.Sc.(Comp, Maths) B.Ed; Ph.D.
Dept. of Mathematics

Dr. Lengare K.B

M.Phil, Ph.D
Asso. Professor
Department of Commerce ,
Shri. Chhatrapati Shivaji College
Omerga, Dist. Osmanabad

ANAND PRAKASHAN
Jaisingpura, Aurangabad - 431004

Publisher	:-	Anand Prakashan, Jaisingpura, Aurangabad.(M.S) Phone No. : (0240) - 2400371. Cell : 9970148704
©	:-	Publisher
Typeset At	:-	Anand Computer Aurangabad.
Edition	:-	Ist Edition
Date	:-	28 August 2019
ISBN No	:-	978-81-942031-4-8
Cover Design	:-	Apple Design Aurangabad.
Printed At	:-	Adarsh Prints Aurangabad .
Main Distributor	:-	Anand Book Depot Jaisingpura, Aurangabad - 431004 Phone No. : (0240) - 2400371 Cell : 9890032121
Price	:-	160/-

B.Com. (Second Year)

Third Semester

[I.T. Application in Business - I]

PAPER - V | Theory : 50

Unit - I : C-LANGUAGE: **(10)**

Introduction: Types of Languages History of Basic
Structure - Creating - Compiling - Linking and Executing the C Program - Preprocessors in "C" , Token - Constants - Keywords & Identifiers - Variables - Data types- Declaration and Assignment of variables - Defining symbolic constants.

Unit - II : OPERATORS, EXPRESSIONS AND DECISION MAKING: (08)

Introduction to Operator, Type of Operator, Arithmetic, Relational and Logical Operators, Assignment, Increment and Decrement of Operators - Conditional, bitwise and Special Operator, arithmetic expression and its evaluation - hierarchy of arithmetic operations - evaluations.

Unit - III : CONTROL BRANCHING AND DECISION-MAKING IN C (08)

Decision Making in C, Introduction, if Statement, if-else Statement, Nested if Statement if else if Ladder, Switch case, GOTO Statement.

Unit- IV : Loop **(14)**

Loop Introduction in C, while loop, do while Loop, for Loop with Variations, Nested Loops, Loop interruption statement – break and continue.

Unit - V : ARRAYS AND STRINGS: **(14)**

Arrays: Introduction - defining an array - Initializingan array - one dimensional array - Two dimensional array Dynamic array.

Strings: Introduction - Declaring and initializing string variables Reading and Writing strings - String handling functions.

• • •

CONTENTS

B.Com (IIst Year) III Semester

Paper No - V - I.T. Application in Business - I

		Contents	Page No.
Unit - I	:	C - Language :	09 - 21
Unit - II	:	OPERATORS, EXPRESSIONS AND DECISION MAKING :	22 - 31
Unit - III	:	CONTROL BRANCHING AND DECISION - MAKING IN C :	32 - 39
Unit - IV	:	LOOP :	40 - 46
Unit - V	:	ARRAY AND STRING :	47 - 88
M.C.Q	:		89- 104

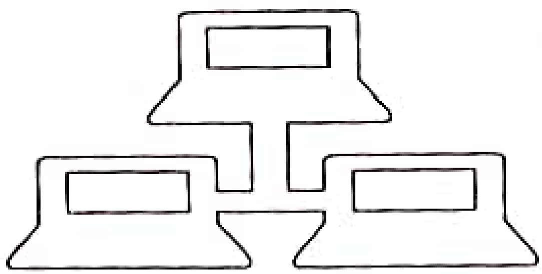

I.T. APPLICATION IN BUSINESS - I

[Paper - V]

NEW ARRIVAL

Our New Book As Per UGC Pattern

1. Financial Account - I & II
2. Business Mathematics & Statistics I & II
3. Business & Industrial Economics.
4. Computer Application in Business - I
5. Entrepreneurship Development I & II
6. Business Organization and Management.
7. Business Communication & IT Application.
8. Corporate Account - I
9. Cost Account - I
10. IT Application in Business - I
11. G.S.T Account - I
12. Banking Management.
13. Marketing Management.
14. Financial Management.

Books Available at

EDUCATIONAL PUBLISHERS & DISTRIBUTORS
Gokulwadi, Aurangapura Aurangabad - 431001 (M.S)
Mob.No. 9421300036, 9970067971.
Email: educationalpub@gmail.com
Web: www.educationaldp.com

आनंद प्रकाशन

Anand Prakashan
Jaisingpura, Aurangabad (M.S.)
Ph : 0240 -2400371, Mob : 9970148704
www.anandprakashan.in

₹ 160/-

ISBN 978-81-942031-4-8

Code : APA7002

Business Communication and IT Application

Dr. Ladda K. K.
Mr. Khandagale R.T.
Dr. Lengare K. B.
Mr. Chandak P. V.

B.Com. Ist Year, IInd Semester as per revised syllabus w.e.f. June 2018-19 of Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad and useful for S.R.T.M.U. Nanded, Nagpur, Pune, Amravati, Mumbai S.N.D.T. & Shivaji University

Business Communication and IT Application

Paper No : VI

* ***<u>Author's</u>*** *

Dr. Ladda K. K.
M.A.,M.Phil,.Ph.D.
Asst. Prof.& Head Department of English.
Shri.Siddheshwar Mahavidyalaya
Majalgaon Dist. Beed.

Dr. Lengare K.B
M.Phil, Ph.D
Asso. Professor
Department of Commerce ,
Shri. Chhatrapati Shivaji College
Omerga, Dist. Osmanabad

Mr. Khandagale R. T.
M.Com, M.Phil.,
Department Of Commerce,
Swa. Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed

Mr. Chandak P. V.
M.Com, M.Phil,
Department of Commerce ,
Vasantdada Patil College,
Patoda, Dist. Beed.

ANAND PRAKASHAN
Jaisingpura, Aurangabad - 431004

Publisher	:-	Anand Prakashan, Jaisingpura, Aurangabad.(M.S) Phone No. : (0240) - 2400371. Cell : 9970148704
©	:-	Publisher
Typeset At	:-	Anand Computer Aurangabad.
Edition	:-	I[st] Edition
Date	:-	28 August 2019
ISBN No	:-	978-81-942031-6-2
Cover Design	:-	Apple Design Aurangabad.
Printed At	:-	Adarsh prints Aurangabad .
Main Distributor	:-	Anand Book Depot Jaisingpura, Aurangabad - 431004 Phone No. : (0240) - 2400371 Cell : 9890032121
Price	:-	170/-

B.Com. (First Year)

PAPER - VI

Second Semester

Theory: 50

[Business Communication and IT Application]

Unit I: Communication :

Meaning & Definition of Communication, Importance of Communication, types of Communication (Verbal, Non Verbal), Barriers to Communication

Unit II: Business Correspondence:

Letter writing, Presentation, Inviting quotations. Sending quotations, placing orders. Inviting tenders, Sales letters, claim and adjustment letters and social correspondence. Memorandum. Inter-office memo. Notice Agenda, Job application letter, preparing the Resume.

Unit III: Internet technology :

Introduction to computer networks: Introduction- need, advantages, disadvantages, types of networks, types of transmission media. Internetworking devices- bridges, routers, gateways. IP addressing: why IP address, basic format of IP address- IPV4, IPV6, protocols – HTTP, HTPS, FTP, DNS. Email.

Unit IV: Electronic Communication :

Meaning and Definition of Electronic communication. Advantages & Disadvantages of Electronic Communication, Types of Electronic Communication, web Pages, Email, Forums. Text & Instant Messaging, Social Networking, Video Chat etc., Monitoring of Electronic Communication, Developing a Policy.

Unit V: Email, Social Networking and Oral presentation :

Definition and Origin of E-mail, Message Format, types of Email, Spam. Spoofing, Bombing, Social Networking Sites- Facebook, You Tube, Instagram. Twitter, Linkedin, Google+ etc. Oral Presentation: Presentation Plan, PPT, Visual Aids, Sales presentation and Training Presentation.

• • •

B.Com (I[st] Year) II Semester

CONTENTS

Business Communication and IT Application
Paper No - VI

Unit - I — Communication — 09 - 14

Unit - II — Business Correspondance — 15 - 41

Unit - III — Internet Technology — 42 - 66

Unit - IV — Electronic Communication — 67 - 80

Unit - V — Email, Social Networking and Oral Presentation — 81 - 107

M.C.Q — 108 - 114

Business Communications and IT Application

Paper No - VI

UNIT - I

Communication

Meaning & Definition of Communication, Importance of Communication, types of Communication – (Verbal, Non Verbal), Barriers to Communication

Communication :

Communications is fundamental to the existence and survival of humans as well as to an organization. It is a process of creating and sharing ideas, information, views, facts, feelings, etc. among the people to reach a common understanding. Communication is the key to the Directing function of management.

A manager may be highly qualified and skilled but if he does not possess good communication skills, all his ability becomes irrelevant. A manager must communicate his directions effectively to the subordinates to get the work done from them properly.

Communications Process :

Communications is a continuous process which mainly involves three elements viz. sender, message, and receiver. The elements involved in the communication process are explained below in detail:

1. **Sender :**
   The sender or the communicator generates the message and conveys it to the receiver. He is the source and the one who starts the communication
2. **Message :**
   It is the idea, information, view, fact, feeling, etc. that is generated by the sender and is then intended to be communicated further.
3. **Encoding :**
   The message generated by the sender is encoded symbolically such as in the form of words, pictures, gestures, etc. before it is being conveyed.

NEW ARRIVAL

Our New Book As Per UGC Pattern	
1.	Financial Account - I & II
2.	Business Mathematics & Statistics I & II
3.	Business & Industrial Economics.
4.	Computer Application in Business - I
5.	Entrepreneurship Development I & II
6.	Business Organization and Management.
7.	Business Communication & IT Application.
8.	Corporate Account - I
9.	Cost Account - I
10.	IT Application in Business - I
11.	G.S.T Account - I
12.	Banking Management.
13.	Marketing Management.
14.	Financial Management.

Books Available at

EDUCATIONAL PUBLISHERS & DISTRIBUTORS
Gokulwadi, Aurangapura Aurangabad - 431001 (M.S)
Mob.No. 9421300036, 9970067971.
Email: educationalpub@gmail.com
Web: www.educationaldp.com

आनंद प्रकाशन

Anand Prakashan
Jaisingpura, Aurangabad (M.S.)
Ph : 0240 -2400371, Mob : 9970148704
www.anandprakashan.in

₹ 170/-

ISBN 978-81-942031-6-2

Code : APA7004

बाबाराव मुसळे : व्यक्ती आणि वाङ्मय

डॉ. सोपान सुरवसे

बाबाराव मुसळे : व्यक्ती आणि वाङ्मय

लेखक

डॉ. सोपान सुरवसे
सहाय्यक प्राध्यापक
मराठी विभाग,
स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय, बीड

एज्युकेशनल पब्लिशर्स अॅण्ड डिस्ट्रिब्युटस
औरंगपुरा, औरंगाबाद

□ बाबाराव मुसळे : व्यक्ती आणि वाङ्मय

© लेखक : डॉ. सोपान सुरवसे

□ ISBN : 978-93-90005-00-0

□ प्रथमावृत्ती : जानेवारी २०२०

□ प्रकाशक :
एज्युकेशनल पब्लिशर्स ॲण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
पो. बॉ.नं. १३१, औरंगपुरा, औरंगाबाद
भ्रमणध्वनी : ९४२१३०००३६, ९९७००६७९७१
ई-मेल : educationalpub@gmail.com
वेबसाईट : www.educationaldp.com

□ अक्षरजुळणी
अक्षर कॉम्प्युटर, औरंगाबाद

□ मुखपृष्ठ सजावट
सागर, औरंगाबाद

□ मुद्रण स्थळ
राजमुद्रा ऑफसेट, औरंगाबाद

□ मूल्य : ३०० रुपये

१९७० नंतर मराठी ग्रामीण साहित्यात उदयाला आलेल्या तिसऱ्या पिढीचे प्रतिनिधी म्हणून बाबाराव मुसळे यांचा आवर्जून उल्लेख केला जातो. आजच्या काळातील एक प्रथित यश ग्रामीण कादंबरीकार म्हणून ते विशेषत्वाने ओळखले जातात.

त्यांच्या कादंबऱ्यांचा आणि एकूणच ग्रामीण साहित्याचा अभ्यासपूर्ण परामर्श डॉ. सोपान सुरवसे यांनी घेतलेला आहे. ग्रामीण साहित्याच्या अभ्यासकांना अत्यंत उपयुक्त ठरणारा हा ग्रंथ आहे.

- डॉ. वासुदेव मुलाटे

एज्युकेशनल पब्लिशर्स ॲण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स
पोस्ट बॉक्स नं. १३१, गोकुळवाडी, औरंगपुरा,
औरंगाबाद-४३१००१. फोनः ०२४०-२३२१२०४
मो. ९४२१३०००३६, ९९७००६७९७१
Web- www.educationaldp.com

ISBN 978-93-90005-00-0

सद्‌गुरू अच्युताश्रमस्वामी

कृत

अभंगगाथा

डॉ. मेधा इंद्रकांतराव गोसावी

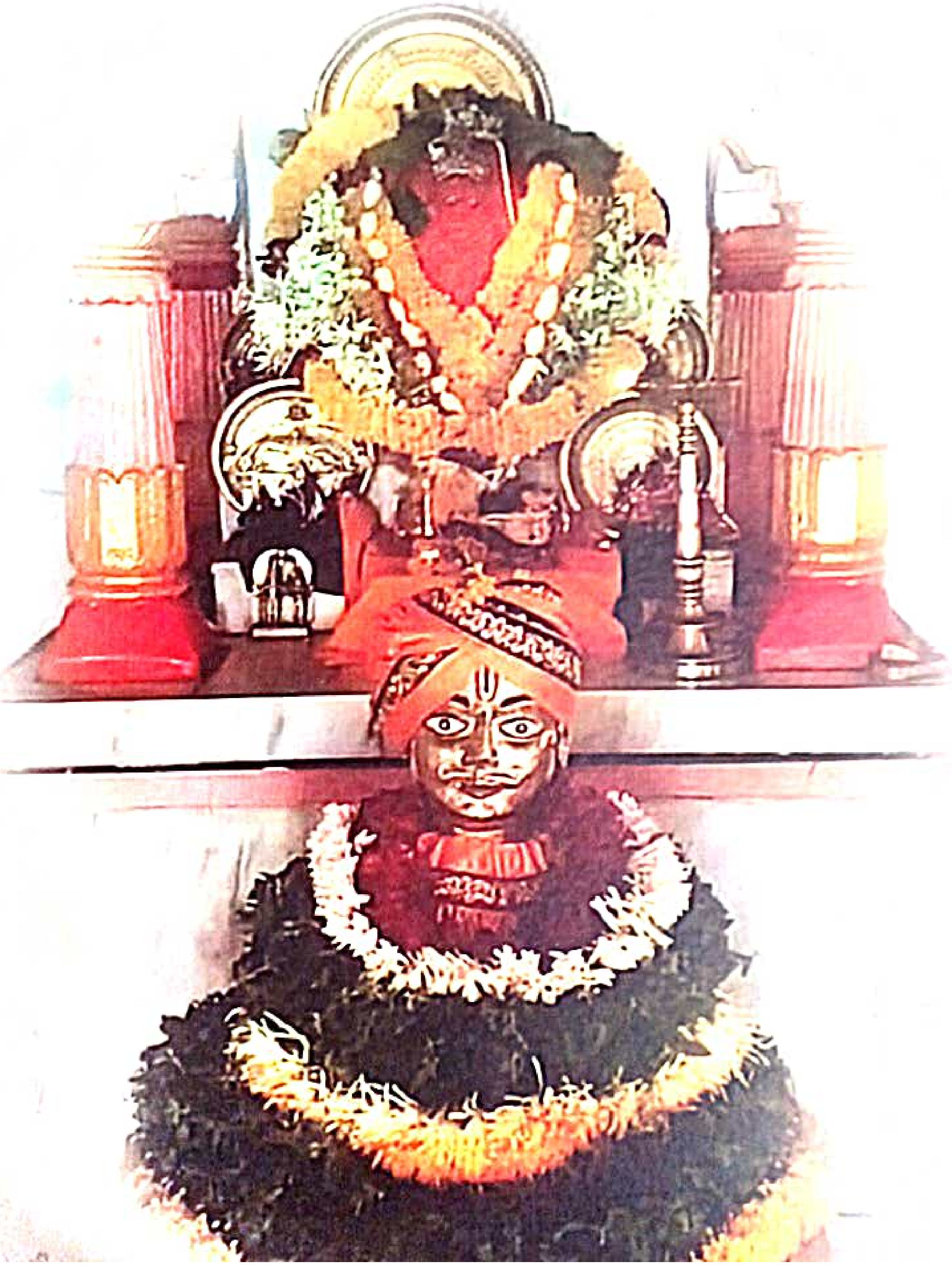

सद्‌गुरू अच्युताश्रमस्वामी
कृत
अभंगगाथा

डॉ. मेधा इंद्रकांतराव गोसावी
मराठी विभाग प्रमुख
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

स्नेहवर्धन प्रकाशन
पुणे

- स्नेहवर्धन प्रकाशन : क्र. १२९१

- सद्‌गुरू अच्युताश्रमस्वामी कृत अभंगगाथा

- प्रकाशक आणि मुद्रक
  डॉ. एल. व्ही. तावरे,
  स्नेहवर्धन प्रकाशन,
  ८६३ सदाशिव पेठ, महात्मा फुले सभागृहामागे,
  पुणे ४११०३०.
  स्थिरभाष : ०२०-२४४७२५४९ / २४४३६९६९
  Email- snehaltawre@gmail.com

- मुखपृष्ठ : संतोष धोंगडे

- प्रथमावृत्ती : २८ फेब्रुवारी २०२०

- © डॉ. मेधा गोसावी

- अक्षरजुळणी : गुरुकृपा कॉम्प्युटर, बीड

- मुद्रणस्थळ : स्मिता प्रिंटिंग, पुणे

- पृष्ठसंख्या : २९६

- ISBN 978-93-87628-80-9

- मूल्य : ₹ १०००/-
  $ 15

अनुक्रमणिका

- आशीर्वचन ... **भूषण महारुद्र स्वामी** / ९
- प्रस्तावना ... **डॉ.राहुल पाटील** / १३
- मनोगत ... **डॉ.मेधा गोसावी** / १५

१) सद्गुरू अच्युताश्रमस्वामी : व्यक्ती आणि वाङ्मय .... १ ते ३२

- सद्गुरू अच्युताश्रमस्वामी यांचे चरित्र आणि कार्य
- अच्युताश्रमस्वामी यांचे आध्यात्मिक, धार्मिक व सामाजिक योगदान
- अच्युताश्रमस्वामी यांची वाङ्मय संपदा
- मूल्यमापन
- संदर्भ

२) अच्युताश्रमस्वामींची अभंग रचना : स्वरूप विशेष .... ३३ ते ९१

- अच्युताश्रमस्वामी यांची अभंग रचना
- अभंगांचे आशयानुसार वर्गीकरण आणि विवरण
- भक्तियोग • ज्ञानयुक्त भक्ती हीच श्रेष्ठ भक्ती • भक्तीचा आधार सदाचार
- सगुण-निर्गुण समन्वय • कर्मांनीच ईश्वराची पूजा • निष्काम कर्म हेच श्रेष्ठ कर्म
- परमेश्वराचे अवतार आणि कार्ये • गुरू लक्षणे आणि गुरू परंपरा • सद्गुरू माहात्म्य
- भक्त लक्षण • गीता तत्त्वज्ञान अध्यात्म • स्वानुभव • आत्मनिवेदन
- ढोंगी साधुत्वावर प्रहार • अभंगाचे स्वरूप विशेष • मूल्यमापन • संदर्भ

३) अच्युताश्रमस्वामींच्या ललिताच्या संपादण्या : स्वरूप विशेष .... ९२ ते १४१

- ललीत म्हणजे काय? • संपादणी म्हणजे काय? • संपादणी काव्याचे आशयानुसार वर्गीकरण
- संपादणी काव्य निर्मितीची कारणे • संपादणी काव्याचे विविध विषय • ललीत सादरीकरणाच्या पद्धती
- संपादणी रचनांचे विशेष • मूल्यमापन • संदर्भ

४) अच्युताश्रमस्वामी यांच्या वाङ्मयावरील महाराष्ट्रातील विविध संप्रदायांचा प्रभाव .... १४२ ते १९२

- **वारकरी संप्रदाय** • पंढरी माहात्म्य • विठ्ठल भक्ती • हरिहर ऐक्य • संत महिमा
- परमेश्वराचे अवतार कार्य • नाममहिमा • निष्काम कर्मयोग • विठोताडण •
- **रामदासी संप्रदाय** • नरदेहाची थोरवी • विवेक • प्रपंच परमार्थ

निजध्यास निश्चयेंसी । वसोनि नित्य समर्थापासी ।
अमला समर्थ महदासी । भाग्यासी काय उणे ॥

॥ श्रीरामदास ॥

भूषण महारुद्र स्वामी

॥श्रीरामदास॥

अज्ञान, दुःख, भ्रांती अशा अंधःकारमय मनोवृत्तीला चैतन्याच्या दिशेने नेणारे संतवाङ्मय म्हणजे या पुण्यभूमीला लाभलेला एक वरदहस्तच! आज शतकानुशतके मनुष्यजीवनाला केवळ आपल्या शब्दसामर्थ्यावर एकसंध ठेवून जीवनावश्यक मूल्यांच्या मुळाशी बांधून ठेवण्याचे महत्कार्य संत-सत्पुरुष करीत आहेत. त्यांच्या वाङ्मयातून आणि अमोघ वाणीतून कर्म आणि कर्तव्य यांची परिभाषाच माणसाला नव्याने उलगडून अंगीकारता येते. अशा या संतभूमीत जन्मलेले आपण म्हणजे संताच्या सहवासाचे आणि त्यांच्या विचारांचे धन लाभलेले भाग्यवंतच आहोत.

श्रीसमर्थ सांप्रदायामध्ये होऊन गेलेल्या अनेक सत्पुरुषांनी विविध विषयांवर मौलिक लेखन करून ठेवले आहे.

दिसामाजि काहीतरी ते लिहावे। प्रसंगी अखंडीत वाचीत जावें॥

असा समर्थांचा दंडकच होता. समर्थांच्या याच आदेशाला शिरसावंद्य मानून श्रीसांप्रदायिकांनी अनेक ग्रंथ रचना केल्या आहेत. महाराष्ट्रासह अखिल हिंदुस्तानात पसरलेल्या समर्थ सांप्रदायाच्या अनेक मठातुन समर्थशिष्य व प्रशिष्यांनी केलेले विपुल वाङ्मय आजही धुळे येथील बाडांमध्ये उपलब्ध आहे.

श्रीसमर्थशिष्य योगीराज कल्याणस्वामी महाराज यांच्या परंपरेतील अंबड येथील मठाचे संस्थापक श्रीअच्युताश्रम स्वामी यांची ही विपुल ग्रंथसंपदा आहे. यात श्रीअच्युताश्रमस्वामींनी विविध विषयांवर रचलेली सुमारे पाच हजार अभंगांची गाथा होती. या गाथेतील एक वैशिष्ट्य म्हणजे श्रीसमर्थ रामदासस्वामींच्या प्रमाणेच श्रीअच्युताश्रमस्वामींची सुद्धा राम व विठ्ठल हे एकच असल्याची भावना होती. श्रीसमर्थांच्या 'येथें का रे उभा श्रीरामा' या अभंगाप्रमाणेच श्रीस्वामींनीही त्याच आशयाचा अभंग रचला आहे. त्यात ते म्हणतात-

पुरी अयोध्या सांडिली। पंढरी हे वसविली॥
युगपरत्वे तो राम। जाला सगुण उत्तम॥
समपद विटेवर। उभा असे कटीकर॥
पुंडलिकास्तव आले। परब्रह्म साकारले॥

अभिप्राय

अंबड येथील रामानंदस्वामी यांनी अनेक 'संपादण्या' लिहिल्या होत्या. माझा अंबडशी संबंध त्यांच्या 'संपादण्याच्या' संशोधनाच्या निमित्तानं १९६० च्या सुमारास आला. कारण 'संपादणी' हा काव्यप्रकार असल्याची कल्पना मराठी संशोधन क्षेत्रात कुणालाच नव्हती. रामानंदाच्या या संपादण्या मी प्रतिष्ठान मधून प्रकाशित केल्या. 'संपादणी' हा भारूड सदृश काव्यप्रकार असल्यानं त्यामुळं मध्ययुगीन मराठी काव्यात महत्त्वाची भर पडली. त्याची नोंद मध्ययुगीन मराठी साहित्य-संशोधकांनी त्यावेळी आवर्जून घेतली. त्यात डॉ. रा. चिं. ढेरे नि अन्य ना. ग. जोशी यांचा अवश्य उल्लेख करायला हवा. मध्ययुगीन मराठी वाङ्मय इतिहासातही डॉ. शं. गो. तुळपुळे वा डॉ. अ. नां. देशपांडे यांनी आपल्या ग्रंथात आवर्जून याची नोंद घेतली आहे.

अंबड-गोंदीच्या परिसरातील स्वामीअच्युताश्रम हे स्वामीरामानंदांचे शिष्य. त्यांनीही संपादण्या आणि अभंग लिहिले. त्यांच्या काही संपादण्या मी त्या काळात प्रतिष्ठान मधून प्रकाशित केल्या. पण त्यांच्या अन्य संपादण्या व अभंग याचं संशोधन होणं आवश्यक होतं ते संपूर्ण साहित्य श्रीमती मेघा गोसावी यांनी परिश्रमपूर्वक मिळवून त्याविषयीचं विवेचन या ग्रंथात केलं आहे. याचा मला अत्यंत आनंद वाटला. या महत्त्वपूर्ण संशोधन कार्याबद्दल मी त्यांचं मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. मध्ययुगीन मराठी संशोधन क्षेत्रात या ग्रंथाचं स्वागत होईल अशी मला अपेक्षा आहे.

डॉ. यू.म. पठाण

स्नेहवर्धन
प्रकाशन

ISBN 978-93-87628-80-9

मूल्य ₹ 1000/- $ 15

श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी

श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी जन्मशताब्दी वर्ष

श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी

श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी जन्मशताब्दी समारोह समिती

मुख्य संपादक

प्रभारी प्राचार्य : डॉ. छत्रपती पांगरकर

लेखक आणि संपादक

डॉ. सोनवणे राजेंद्र "अक्षत"

संपादक मंडळ

१) प्रा. हंसराज जोशी

२) डॉ. मेधा गोसावी

३) प्रा. सचिन कंदले

४) डॉ. संगिता ससाणे

समिती संयोजक

डॉ. सोपान सुरवसे

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

ता.जि. बीड (महाराष्ट्र)

• श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी यांची ग्रंथसंपदा •

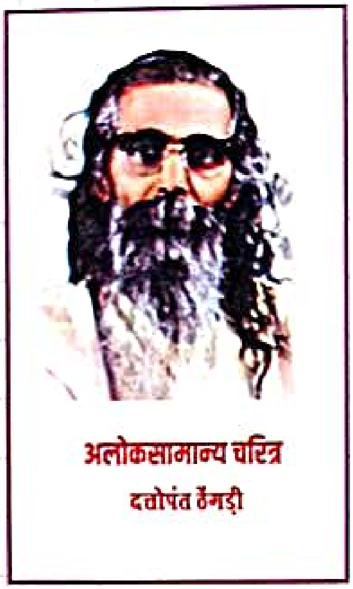

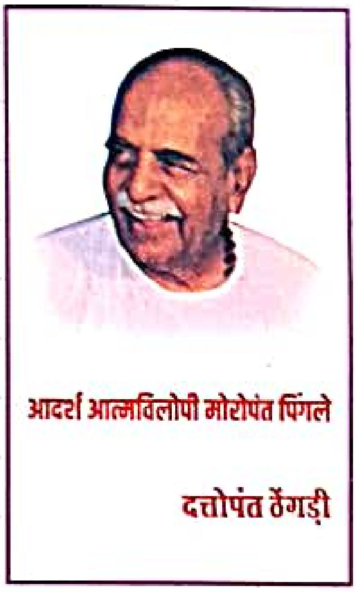

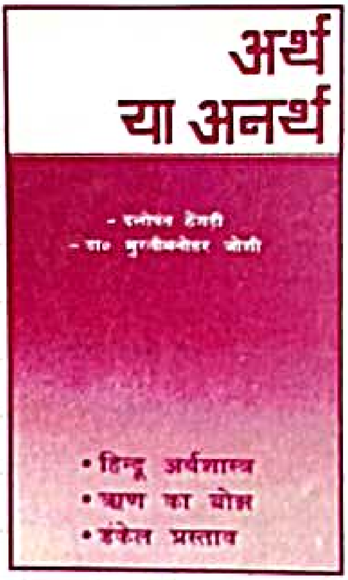

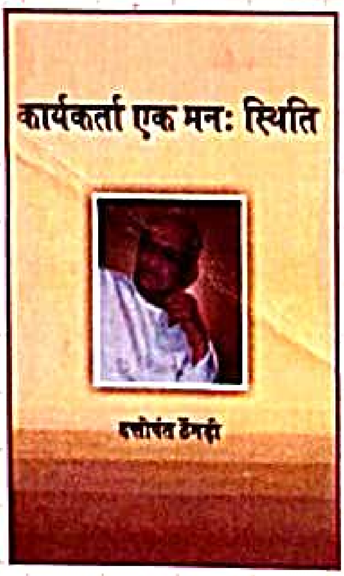

* श्रध्देय दत्तोपंत ठेंगडी जन्मशताब्दी वर्ष समारोह समिती *

स्वा.सावरकर महाविद्यालय, बीड

नेत्रधाम हॉस्पिटल जवळ, जालना रोड, बीड

Email ID : veersawarkarbeed@gmail.com

DEVELOPMENT OF

CHESS PLAYERS:

A COMPARAITIVE STUDY

Dr.Chhatrapati B. Pangarkar

DEVELOPMENT OF

CHESS PLAYERS:

A COMPARAITIVE STUDY

Dr. Chhatrapati B. Pangarkar (Vairagar)

MAHATMA GANDHI EDUCATION AND
WELFARE SOCIETY, PARBHANI-431401
www.mgsociety.in +91 8329000732 Email: cheskalyan@gmail.com

ISBN: 978-93-87377-00-4

Development of Chess Playes: A Comparative Study

Author: Dr. Chhatrapati B. Pangarkar (Vairagar)

First Published: 2019

Copyright © Author

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without written permission of the copyright owner.

Printed at Snehal Printers and Book Binders, Parbhani -431401

Published by Mahatma Gandhi Education& Welfare Society, Parbhani
Mob. + 91 9730721393,

Setting and Cover by Dr Kalyan Gangarde, Parbhani +91 9420079975
Email: nmpublication@gmail.com
www.newmanpublication.com

Price- INR- 275/-

Academic facts, views and opinions published by author in the book express solely the opinions of the author. Author is responsible for their content, citation of souces and the accuracy of their references. The publisher/printer cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

C O N T E N T S

I	*INTRODUCTION*	:	4
	Statement of the problem		
	Significance of the Study		
	Delimitations		
	Limitations		
	Definition and Explaination of Terms		
II	*REVIEW OF RELATED LITERATURE*	:	27
III	*ANALYSIS OF DATA AND RESULTS OF THE STUDY*	:	66
	Findings		
	Discussion of Findings		
IV	SUMMARY, CONCLUSION AND RECOMMENDATION	:	134
	Summary		
	Conclusion		
	Recommendation		
	BIBLIOGRAPHICAL REFERENCES	:	148

Dr. Chhatrapati B. Pangarkar (Vairagar) (M.P.Ed., M.Phil., Ph.D.). He is presently working as a Physical Director in the Department of Sports at Swa. Sawarkar Mahavidyalaya, Beed(MS). He has participated and presented papers in many National and International conferences and seminars. He has to her credit many book chapters and has also published several research papers in reputed National & International Journals. He is also an active volunteer and facilitator of Mahatma Gandhi Education and Welfare Society, an NGO which has been helping the poor and meritorious students irrespective of caste and creed. He is an active social figure and jubilant motivational source for the youth.

Mahatma Gandhi

ISBN 978-93-87377-00-4

www.mgsociety.in

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाज व्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

विठ्ठल गुडे

नवनाथ पवळे

दयाराम मस्के

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मस्के

Shaurya Publication, Latur

DECLARATION BY THE PUBLISHER

ISBN : 978-93-88732-09-3

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मस्के

Publication
Shaurya Publication
Khadgao Road, Kapil Nagar, Latur-413512
Email-hitechresearch11@gmail.com

Printing
Shaurya Offset, MIDC, Latur

First Edtion – 14th Dec. 2019

Note :-Views, idea and materials published in this ISBN Book are intellectual properties of author (s). Author(s) is/ are solely responsible for their publication and not the Editors, Principal or publisher.

© All right are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved or transmitted in any form, by any means, without the written permission from **prof. Navnath Pawale and Dr. Vitthal**

32. "अण्णाभाऊ साठे यांचे आर्थिक विचार" 166
सौ. सय्यद शाहीन शफी

33. अण्णाभाऊंची लोकनाट्ये : एक दृष्टीक्षेप 169
प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे

34. 'अण्णाभाऊ साठे जीवन, साहित्य और कार्य' 173
प्रा. सुनिल बाबुराव काळे

35. आण्णा भाऊ साठेजीवन, साहित्य आणि कार्य 176
सुवर्णा विशाल कांबळे

36. अण्णा भाऊ साठे : जीवन आणि कार्य 179
नेहा, स्वाती आदिनाथ वांगर

37. अण्णाभाऊ साठे : सर्वहारा वर्ग की ललकार 182
प्रा. डॉ. सिद्धार्थ राजेंद्र टाकणखार

38. अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील परिवर्तनवादी विचार: एक अभ्यास 190
प्रा.तिजारे गौतम उकर्डा

39. "अण्णाभाऊ साठे : दलित साहित्य आणि आंबेडकरी चळवळ" 195
तुळशिराम शंकर कांबळे, प्रा. सुधीर टि. भगत

40. अण्णाभाऊ साठे उपेक्षित वंचिताचा हुंकार 200
प्रा. वैशाली तुकाराम लोणे

41. अण्णा भाऊ साठे : एक मार्क्सवादी तत्वज्ञ 204
प्रा.डॉ. विजया यादवराव गेडाम

42. आण्णा भाऊ साठे तथा उनके स्त्री पात्र 211
डॉ. पवार विक्रमसिंह विजयसिंह

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णाभाऊंची लोकनाट्ये : एक दृष्टीक्षेप

प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

महाराष्ट्रातील सांगली जिल्ह्यामध्ये एका छोट्याशा वाटेगाव या गावी मांग जातीमध्ये अण्णाभाऊंचा जन्म झाला. अण्णाभाऊंच्या वडिलांचे नाव भाऊ साठे हे तर आईचे नाव वालुबाई हे होय. त्यांना एकूण पाच मुले झाली. १९१८ ला भागूबाई, १ ऑगस्ट १९२० ला तुकाराम, १९२५ मध्ये शंकर, १९२७ जाईबाई, १९२२ मध्ये एक मुलगा जन्मताच मृत्यू पावली.

तुकाराम हा घरामध्ये वयाने वडील असल्यामुळे घरातील सर्वजण त्यांना अण्णा म्हणू लागले. घरामध्ये गरीबी असल्यामुळे कामधंद्यासाठी भाऊ साठे मुंबईला जात. त्याठिकाणी नोकरी करून कुटुंबाच्या उदरनिर्वाहासाठी गावाकडे पैसे पाठवून देत. त्यातच त्यांचा उदरनिर्वाह चाले. शेतीही जेमतेमच होती. त्यांना मुले शिकून मोठी व्हावीत असे वाटे. त्यांनी पत्नी वालूबाईस तुकाराममला शाळेत घालण्यास सांगितले. तुकाराम एकच दिवस शाळेत गेला. दुसऱ्या दिवशी पंत मास्तरने अण्णांना बोटे तुटेपर्यंत मारले. दुपारच्या सुट्टीत अण्णा घरी आले. ते पुन्हा शाळेकडे फिरकलेच नाहीत. दिड दिवसाची शाळा अण्णांच्या वाट्याला आली. दिड दिवस शाळेत गेलेल्या अण्णाभाऊंनी मराठी साहित्यात आमुलाग्र भर घातली. त्याच्या लेखणीने सर्वत्र संचार केला.

अण्णांची शाळा बंद झाली. पुढे अण्णा रानावनात भटकणे, निसर्गाचे निरीक्षण करणे, जत्रेला जाणे, तमाशाला जाणे, कवणे म्हणणे या गोष्टीचा अण्णाभाऊंना छंद लागला. आई तर समजावून सांगून कंटाळून गेली. त्यांनी आपल्या पतीला निरोप पाठवून अण्णाच्या कारस्थानाची माहिती दिली. भाऊ साठे वाटेगावला आले आणि त्यांनी अण्णांना मुंबईला घेऊन जायचे ठरवले.

१९३५ साली अण्णाभाऊंचे कुटुंब मुंबईला जाण्यासाठी निघाले. मुंबईला जात असताना ते पायी चालत गेले. मुंबईमध्येगेल्यानंतर त्यांच्या वाट्याला हालअपेक्षा आल्या. उपजिविका भागविण्यासाठी मिळेल ती कामे करू लागले मुंबईसारख्या महानगरामध्ये अण्णाभाऊ कपड्याची ओझी वाहण्याचे काम करू लागले. सिनेमाच्या थिअटरमध्ये डोअर किपरचे काम करत असताना ते हळूहळू पायावरील अक्षरे न्याहाळू लागले. दुकानावरील पाट्या पाहून वाचू लागले. त्यातूनच त्यांना अक्षरओळख झाली. पुढे अण्णाभाऊंनी साहित्याच्या क्षेत्रात उत्तुंग भरारी मारली. त्यांच्या साहित्याचा विषय उपेक्षित, दलित, शोषित, पिडित, भटक्याचे जीवन, निसर्ग, प्राणी, नैतिकतेचे, दारिद्र्याचे, समाजातील दुष्ट प्रवृत्तीचे त्यांनी साहित्यातून समाजाला दर्शन घडवले.

अण्णाभाऊंनी कथा, कादंबरी, पोवाडा, लावणी, कविता, लोकनाट्य, प्रवासवर्णन या सर्व प्रकारामध्ये त्यांची लेखणी बहरलेली दिसून येते. त्यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू उपेक्षित घटक होय. उपेक्षित माणूस जगण्यासाठी धडपड करतो. परंतु समाधानाचे जीवन त्याच्या वाट्याला येत नाही. परंतु ही उपेक्षा अण्णाभाऊ साहित्यातून चित्रित करतात. समाजातील ढोंगीपणावर अण्णाभाऊंची लेखणी प्रहार करते.

अण्णा भाऊ : साठे समताधिष्ठीत समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

1. प्रा विठ्ठल गुंडे
2. प्रा. नवनाथ पवळे
3. दयाराम मस्के

प्रा विठ्ठल गुंडे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरुर (का) येथे इतिहास विभाग प्रमुख तथा सहा. प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहेत. पदवीस्तरावर एकुण 10 वर्षे अध्यापनाचा त्यांचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा अंतराष्ट्रीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवलेला आहे. त्यांचे एकुण 12 शोधनिबंध प्रकाशित आहेत. सामाजिक , शैक्षणिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनिय कार्य केलेले आहे.

2) प्रा. नवनाथ पवळे हे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरूर कासार येथे मराठी विभागात साहायक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना एकूण ९ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. 'अण्णा भाऊ साठे: जीवन व कार्य' हा संपादित ग्रंथ त्यांच्या नावावर आहे. एकूण सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

3) डॉ. दयाराम मस्के हे आदर्श महाविद्यालय हिंगोली येथे लोकप्रशासन विभागप्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. त्याना एकुण ३ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. त्याबरोबर बार्टी सारख्या संस्थेचा हि त्यांना अनुभव आहे. एकुण ,सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

ISBN : 978-93-88732-09-3

Publisher

Publisher
Shaurya Publication

www.publishjourn

कादंबरी

आकलन आणि अस्वाद

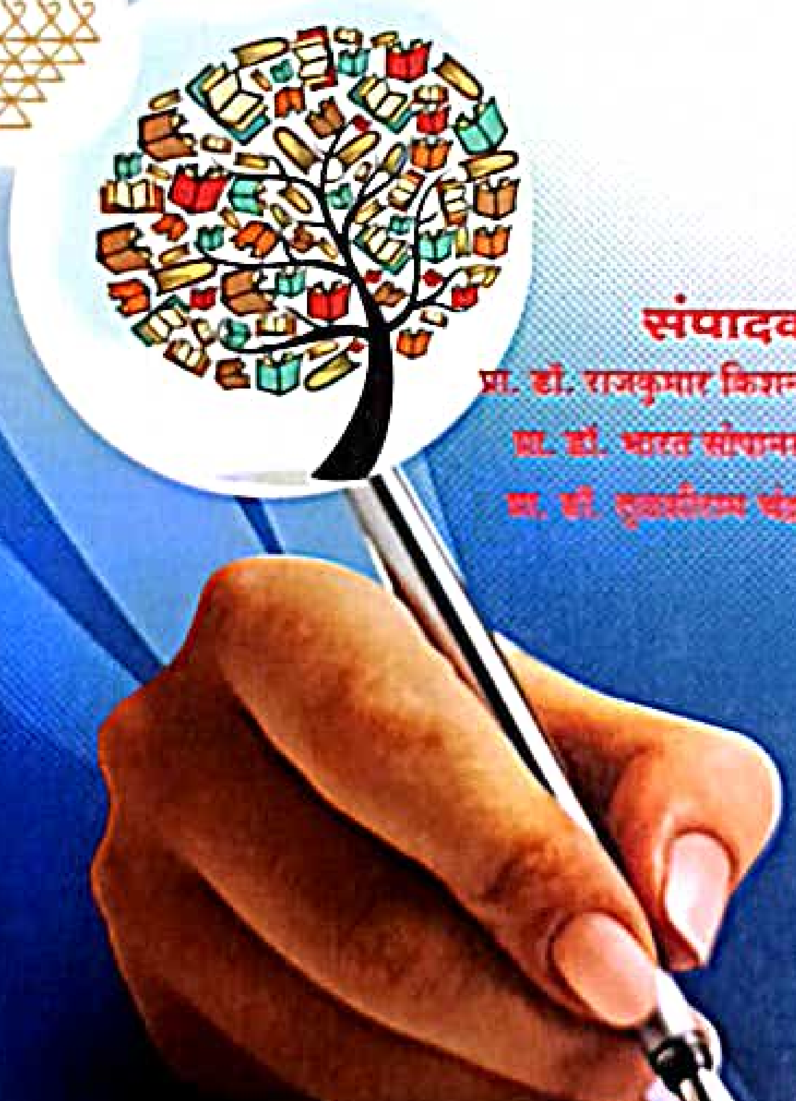

संपादक

प्रा. डॉ. राजकुमार किशनराव [illegible]

प्रा. डॉ. [illegible]

प्रा. डॉ. [illegible]

कादंबरी
आकलन आणि अस्वाद

संपादक
प्रा. डॉ. राजकुमार किशनराव यल्लावाड
प्रा. डॉ. भारत सोपानराव हंडीबाग
प्रा. डॉ. तुळशीराम चंद्रसेन उकिरडे

- ISBN- 978-81-941970-8-9

- कादंबरी आकलन आणि आस्वाद

- संपादक :

डॉ. राजकुमार यल्लावाड

डॉ. भारत हंडीबाग

डॉ. तुळशीराम उकिरडे

- सर्व हक्क संपादकाच्या स्वाधीन

- मुद्रक :

- अक्षर जुळवणी : श्री गणेश सातपुते
  श्री स्वामी समर्थ एन्टरप्रायझेस, कळंब मो. ९७६६८५३२३७

- प्रकाशक : एज्युकेशनल प्रकाशन औरंगाबाद

- प्रथमावृत्ती : १ जानेवारी २०२०

- पृष्ठ संख्या : १८६

- मुल्य : १७० रूपये

प्रस्तुत पुस्तकातील लेखांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

१३. थांग व मुक्काम कादंबरीतील स्त्री स्वातंत्र्याचा आविष्कार
प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे ११२
१४. वकिल्या पारधी : भटक्याच्या अस्तित्वाचा चेहरा
प्रा. डॉ. राजकुमार यल्लावाड ११९
१५. 'साखरफेरा' ऊस उत्पादक व सहकार धोरण
प्रा. डॉ. बिभिषण कांबळे १२७
१६. डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले यांच्या राजकीय भाष्य करणा-या कादंब-या : गांधारीचे डोळे आणि उलट चालीला प्रवाहो
प्रा. डॉ. सूर्यकांत हरिश्चंद्र गित्ते १३३
१७. ग्रामीण शेतक-यांच्या व्यथा-वेदनांचे चित्रण करणा-या असं जगणं तोलाचं आणि धूळ पेरणी
प्रा. डॉ. सहदेव रसाळ १३९
१८. ग्लोबलायझेशनचा भेसूर मुखवटा : पांढर
प्रा. अरविंद हंगरगेकर १४७
१९. चिखलवाटा : एक आकलन
प्रा. डॉ. दीपक सूर्यवंशी १५७
२०. बारोमास या ग्रामीण कादंबरीतील स्त्री चित्रण : एक दृष्टीक्षेप
प्रा. डॉ. अविनाश ताटे १६४
२१. बहुराष्ट्रीय कंपन्या व स्वार्थी सत्ताकेंद्राच्या विळख्यात शेती व शेतीजीवन : सेझ
प्रा. डॉ. तुळशीराम उकिरडे १६९
२२. वर्तमान चेह-याची सर्वभेदकता : उद्या
प्रा. डॉ. लक्ष्मण सोळुंके १७३
२३. ग्रामीण जीवन कृषीव्यवस्थेचा वास्तवदर्शी वेध 'एसईझेड' (सेझ)
प्रा. डॉ. दादाराव गुंडरे १७९

'थांग' व 'मुक्काम' कादंबरीतील स्त्री स्वातंत्र्याचा आविष्कार

- प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे
मराठी विभाग संशोधन मार्गदर्शक
स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय बीड

मराठी साहित्य व समाजविश्वामध्ये १९७५ नंतर स्त्रीवाद ही एक विचारप्रणाली-विचारप्रवाह म्हणून उदयास आला. स्त्री जीवनाच्या प्रश्न-उपप्रश्नाबरोबर एक मानवमुक्तीची चळवळ म्हणून स्त्रीवादी साहित्य प्रवाहांचा प्रामुख्याने विचार करावा लागतो. आतापर्यंतच्या प्रस्थापित पुरूषप्रधान संस्कृतीतील फोलपणा उघडकीस आणून स्त्री अस्तित्व, अस्मिता व एक व्यक्ती म्हणून स्त्रियांचा विचार व्हावा यासाठी साहित्य व स्त्रीमुक्ती चळवळ आधुनिक मानवमुक्त मूल्यांची नव्याने मांडणी करू लागले. स्त्रियांना शिक्षणाचा अधिकार प्राप्त झाल्यामुळे तिला स्वत्वाची जाणीव निर्माण झाली. गुलामी, पारतंत्र्य, बंधनामध्ये खितफत पडलेल्या ह्या वर्गाला नवा आत्मविश्वास प्राप्त होऊन जगण्याची नवी उर्मी प्राप्त झाली. त्यांचे प्रश्न व अनुभव विश्वाची मांडणी साहित्यद्वारे केली जाऊ लागली. प्रामुख्याने स्त्री स्वातंत्र्याचा पुरस्कार हा त्याच्या लेखनाचा केंद्रबिंदू आहे असे आढळून येते.

१९७५ नंतर स्त्रीवादी साहित्याची सुरूवात भारतामध्ये झाली असावी. तरीही पाश्चात्त्य राष्ट्रामध्ये १९ व्या शतकामध्ये ती सुरू झाली होती. मुळात ही विचारसरणी स्त्री-मुक्ती चळवळीशी संबंधित असून त्या विचारांचे रूपांतर साहित्यामध्ये होऊन किंबहुना स्त्रीमुक्ती विचाराचा प्रसार-प्रचाराचे कार्य हे साहित्याद्वारे करण्यात आले असे म्हणता येईल. इंग्लंड, अमेरिका, फ्रान्स ह्या राष्ट्रामध्ये स्त्रीला समानता व सन्मानाची वागणूक मिळाली पाहिजे यासाठी मोठ्या प्रमाणात संघर्ष करावा लागला. मतदान हक्क, संपत्तीचा अधिकार, नोकरी, व्यवसाय, राजकीय प्रक्रिया आदीमध्ये स्थान मिळावे यासाठी हा संघर्ष होता. भारतामध्ये आर्यपूर्व काळामध्ये मातृसत्ताक कुटुंबपद्धत अस्तित्वात होती. चार्वाक, गौतम बुद्ध, महानुभव पंथामध्ये स्त्रियांना समानत्वाची वागणूक दिली जात असे. इंग्रज राजवटीमध्ये भारत व महाराष्ट्र मध्ये समाज

मराठी साहित्यातील नवे विचारप्रवाह

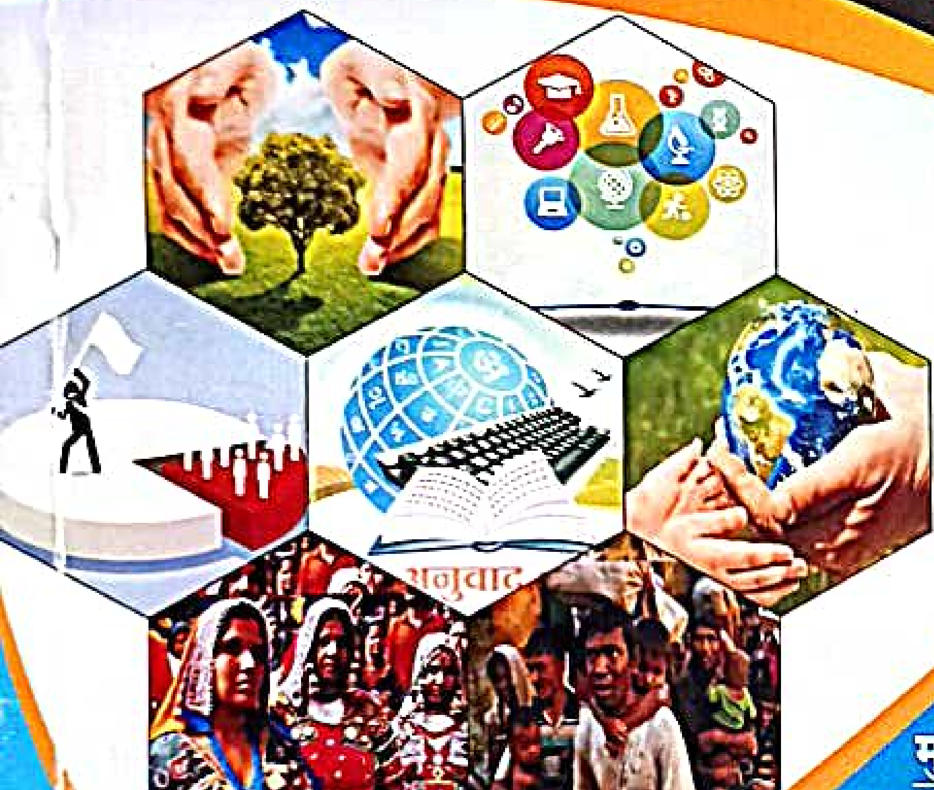

मुख्य संपादक :

प्राचार्य डॉ. किशन पवार

सहसंपादक :

डॉ. रामहारी मायकर

प्रा. अशोक खेत्री

मराठी साहित्यातील नवे विचारप्रवाह

मुख्य संपादक
प्राचार्य डॉ. किशन पवार

सहसंपादक
डॉ. रामहारी मायकर
प्रा. अशोक खेत्री

संपादन अर्थसहाय्य
श्री. बाबरी मुंडे मित्र मंडळ, वडवणी,
ता. वडवणी, जि. बीड

आदित्य प्रकाशन

○ **मराठी साहित्यातील नवे विचारप्रवाह**
Marathi Sahityatil Nave Vicharpravah

○ **प्रथमावृत्ती :** ०७ फेब्रुवारी, २०२०

○ **प्रकाशक**
आदित्य प्रकाशन,
खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर-४१३५१२
☎ 02382-257126, Mob. 9405759888

○ **ISBN-978-93-83109-63-0**

○ **मुद्रणस्थळ**
आदित्य ऑफसेट, लातूर.

○ **अक्षर जुळवणी**
श्री. बालाजी बनसोडे

○ **मुखपृष्ठ**
श्री. तानाजी माने, लातूर.

○ **मूल्य :** ३००/-

अ.क्र	नाव	शीर्षक	पृ.क्र.
५३.	डॉ. नामदेव शिनगारे	दलित आत्मकथनातील बाल संवेदना	२८८
५४.	डॉ. रामनाथ वाढे	'भंगार' मधील जीवनसंघर्ष	२९६
५५.	डॉ. अत्तार अमजद	उपेक्षितांच्या वेदनांचा हुंकार: गावकुसाबाहेरील कविता	३००
५६.	डॉ. सोपान सुरवसे	गावठाण प्रादेशिक कादंबरी : समूह जीवनाची व्यथा	३०४
५७.	डॉ. शाम नेरकर	संत साहित्यातील पर्यावरण विचार	३०८
५८.	डॉ. कालिदास गुडदे	उपेक्षितांचे साहित्य : एक आकलन	३१४

गावठाण प्रादेशिक कादंबरी : समुह जीवनाची व्यथा

कलावंत व कलाकृती निर्मिती प्रक्रिया ही अनेक बाबीच्या परस्पराच्या अंतर्गत घटक उपघटकांच्या माध्यमांतुन होत असते. निरीक्षण, अभ्यास, प्रतिभासामर्थ्य, लेखकांचे व्यक्तिमत्व भोवतलाची परिस्थिती, भाषा अन्य बाबी ही साहित्य निर्मितीस कारणीभूत ठरतात कलाकृतीचा आकृतीबंध कलाकृतीतील आशय व अभिव्यक्तीच्या स्वरुपानुसार साहित्यामध्ये प्रकार पडतात. कथा, कादंबरी, कविता, नाटक, आत्मचरित्र हे वाङ्मय प्रकार एकमेकांशी भिन्न भिन्न आहेत. प्रत्येक साहित्य प्रकारांचा आकृतीबंध हा आपल्या अंगभूत गुण वैशिष्टयास स्वतंत्र अस्तित्वाची ओळख निर्माण करतो. प्रत्येक कलाकृती ही नवनिर्मिती असल्यामुळे तिचे स्वतंत्र असते. एकुणच मराठी साहित्य विश्वाला अधिक समृध्द सकस, गुणवत्तापूर्ण व आंतरराष्ट्रीय स्तरापर्यंत पोहचविण्याची 1960 नंतर मराठी साहित्यामध्ये जे विविध साहित्यप्रवाह निर्माण झाले त्यांचा स्थान अत्यंत महत्वपूर्ण आहे हया वाङ्मय प्रकाराने मराठी साहित्य व समाजामध्ये नवक्रांती आणली आशय व विषयबरोबर पारंपारिक कलाकृतीच्या आकृतीबंधाला नकार देत नव्या आयामाचा स्वीकार केला त्यामुळे कलाकृतीच्या समिक्षा करिता नव्या सैध्दांतीक मूल्यांची गरज पडू लागली ग्रामीण, दलित, आदिवासी, स्त्रीवादी, भटके–विमुक्त आदि प्रवाहांनी मानवमुक्ती ची मांडणी केली आपल्या जीवनविश्वाचा पसारा हा आपल्या बोलीभाषासह, जीवनजाणिवा परिसर, स्थान, प्रदेशाच्या विशेषासह मांडल्यामुळे त्यातील आशायाची वास्तवता अधिक आढळून आली. ग्रामीण साहित्य प्रवाहाने 'खेडे ग्राम' ला केंद्रस्थानी ग्राहय धरुन कृषीनिष्ठ मूल्यांची मांडणी आपल्या बोली भाषातुन केली त्यात मराठवाडा, विदर्भ, कोकण, प. महाराष्ट्र आदी प्रदेशांतील विशेष व भाषिक दृष्टीकोणातुन मांडणी केली परिणामी त्यांतुन प्रादेशिक ही संकल्पना पुढे येऊन अनेक साहित्यकृतीचा खास करुन त्या प्रादेशिक आहेत म्हणून त्याची मांडणी केली जाऊ लागली. मात्र ग्रामीण व प्रादेशिक हया बाबी एकच नसतील तरी ही परस्पर पुरक आहेत.

प्रत्येक साहित्यकृती ही कोणत्यातरी प्रादेशिक विभागातील असते त्यावेळी प्रादेशिकता ही गौण ठरत त्या साहित्यकृती सकळ मानवी जीवनांची सर्वकालिकता महत्वपूर्ण असते. व्यापक पातळीवरचा मानवी अनुभव, मुलभूत समस्या भावभावना हया घटका बरोबर जीवनातील सर्वकालिक अर्थ शोधण्याचा प्रयत्न हा महत्त्वाचा असतो. एखादा विशिष्ट प्रदेशातील लोकजीवन संस्कृती, परंपरा, रीती, जीवन संकेत, लोकजीवनातील भावभावना समस्या व जीवनव्यवहाराचे यथार्थ दर्शन हेतुने जे साहित्य लिहिले जाते त्याला सामान्यपणे प्रादेशिक साहित्य असे संबोधले जाते. प्रादेशिक साहित्याच्या विशेषाबाबत विजया राजाध्यक्ष म्हणतात.

"प्रदेशनिष्ठ विशिष्ट संस्कृती, भाषा, चालीरीती मानवी स्वभावविशेष तेथील विशिष्ट जाती जमाती त्या जाती जमातीची विशिष्ट जीवनशैली यांना प्रादेशिक साहित्यात विशेष महत्व आलेले असते"

म्हणजेच विशिष्ट असा प्रदेश विशेष हा प्रादेशिक साहित्याचा महत्वाचा पूर्ण भाग आहे असे म्हणता येईल गो.नी. दांडेकर माचीवरला बुधा, चि.त्र्यं. खानोलकर – कोंडुरा, उध्दव शेळके – धग, आनंद

आदित्य
प्रकाशन

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाज व्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

विठ्ठल गुडे
नवनाथ पवळे
दयाराम मस्के

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मस्के

Shaurya Publication, Latur

DECLARATION BY THE PUBLISHER

ISBN : 978-93-88732-09-3

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मस्के

Publication
Shaurya Publication
Khadgao Road, Kapil Nagar, Latur-413512
Email-hitechresearch11@gmail.com

Printing
Shaurya Offset, MIDC, Latur

First Edtion – 14th Dec. 2019

Note :-Views, idea and materials published in this ISBN Book are intellectual properties of author (s). Author(s) is/ are solely responsible for their publication and not the Editors, Principal or publisher.

© All right are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved or transmitted in any form, by any means, without the written permission from **prof. Navnath Pawale and Dr. Vitthal**

ISBN : 978-93-88732-09-3

28.	लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे:जीवन चरित्र डॉ.साईनाथ राधेशाम बनसोडे	149
29.	अण्णा भाऊ साठे यांचे जिवन कार्य प्रा.डॉ संजय मगर	152
30.	"साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री जीवन" संतोष बाबुराव गालफाडे	155
31.	लोकशाहीर आण्णाभाऊ साठे यांचे सामाजिक जीवन, साहित्य व कार्य प्रा. शिंदे नारायण भर्तरीनाथ	161

ISBN : 978-93-88732-09-3

लोकशाहीर आण्णाभाऊ साठे यांचे सामाजिक जीवन, साहित्य व कार्य

प्रा. शिंदे नारायण भर्तरीनाथ
(समाजशास्त्र विभाग प्रमुख), स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

प्रस्तावना :

लोकशाहीर आण्णाभाऊ साठे यांच्या जीवन कार्याचा आढावा घेताना भाऊ साठे यांचा जन्म १ ऑगस्ट १९२० रोज वाटेगावच्या मांगवड्यात झाला. आण्णांभाऊंचे जीवन अत्यंत हालाखीच्या परिस्थितीत गेले. आणांचे साहित्य हे वास्तववादी जगलेल साहित्य आहे. आण्णा शाळेत गेले किती दिवस गेले याच्यापेक्षा आण्णांना लहानपणापासून लोकांचे जीवन त्यांच्या होणारे अन्याय, अत्याचार समाजात वावरत असताना आलेले वाईट अनुभव कोणतीही घटना घडली की पोलीस त्यांना उचलून न्यायचे. आण्णांची उपजिविका भागत नव्हती म्हणून ते मुंबईला गेले. मुंबईतील जीवन त्यांना काव्याच्या, पोवाड्याच्या, कथा, कादंबऱ्याच्या, लघुकथांच्या माध्यमातून समाजामध्ये जागृकता निर्माण केली. त्यांनी एकूण ३२ कादंबऱ्या लिहल्या. सात कादंबऱ्यावर चित्रपट निघाले, त्यांनी २२ कथासंग्रह लिहले. लोकनाट्य व नाटिका १६ लिहल्या शाहिरी, प्रवासवर्णन, निसर्गवर्णन परकविता लिहल्या.

अण्णांनी या साहित्याबरोबर संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ उभी केली. मुंबईमध्ये गिरणी कामगारांच्या समस्यावर काम केले, मोर्चे काढलने व त्यावर पोवाडा लिहला "माझी मैना गाववर राहिली, माझ्या जिवाची होतीया काहिला" एकंदरीत आण्णांनी मराठी साहित्याला एक मोठी देणगी या सर्व साहित्यातून दिली व आपली साहित्यातील ओळख अजरामर केली.

*** संशोधन विधान :**

लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे यांचे जीवन व कार्याची व साहित्य प्रासंगिकता.

*** संशोधन पध्दती :**

समाजशास्त्रीय संशोधनात नित्य नवा दृष्टिकोन महत्त्वाचा असतो. सामाजिक संशोधनात समस्यांच्या अनेक पैलुंचे शास्त्रीय पध्दतीने अध्ययन करणे गरजेचे असते. म्हणून प्रस्तुत संशोधनात माहिती संकलनासाठी दुय्यम स्त्रोत, ग्रंथ, समग्र वाङ्मय, कादंबऱ्या याचा आवलंब करण्यात आला आहे.

*** संशोधनाची उद्दिष्टे :**

१) लोकशाहीर आण्णाभाऊ यांच्या जीवनाचा अभ्यास करणे.
२) लोकशाहीर आण्णाभाऊंच्या सामाजिक कार्यांचा आढावा घेणे.
३) लोकशाहीर आण्णाभाऊंच्या संपूर्ण साहित्याची प्रासंगिकता अभ्यासणे.

*** संशोधनाची गृहितके :**

१) लोकशाहीर आण्णाभाऊ यांच्या जीवन सर्व सामान्य जनतेपर्यंत पोहचवणे.
२) लोकशाहीर आण्णाभाऊंच्या कार्यांची दखल तरूण वर्ग व समाजापर्यंत पोहचवणे.

अण्णा भाऊ : साठे समताधिष्ठीत समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

1. प्रा विठ्ठल गुंडे
2. प्रा. नवनाथ पवळे
3. दयाराम मस्के

प्रा विठ्ठल गुंडे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरुर (का) येथे इतिहास विभाग प्रमुख तथा सहा. प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहेत. पदवीस्तरावर एकुण 10 वर्षे अध्यापनाचा त्यांचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा अंतराष्ट्रीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवलेला आहे. त्यांचे एकुण 12 शोधनिबंध प्रकाशित आहेत. सामाजिक , शैक्षणिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनिय कार्य केलेले आहे.

2) प्रा. नवनाथ पवळे हे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरूर कासार येथे मराठी विभागात साहायक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना एकूण ९ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. 'अण्णा भाऊ साठे: जीवन व कार्य' हा संपादित ग्रंथ त्यांच्या नावावर आहे. एकूण सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

3) डॉ. दयाराम मस्के हे आदर्श महाविद्यालय हिंगोली येथे लोकप्रशासन विभागप्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना एकूण २ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. त्याबरोबर बार्टी सारख्या संस्थेचा हि त्यांना अनुभव आहे. एकूण ,सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

ISBN : 978-93-88732-09-3

Publisher
Arun B. Gadam
(Maharashtra, India)

SHAURYA PUBLICATION
Latur
Publisher
Shaurya Publication

www.publishjournal.co.in

Special Issue August 2019
विद्यावार्ता®
Peer Reviewed International Refereed Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
आणि
भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्थेच
खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई
यांच्या संयुक्त विद्यमाने राज्यशास्त्र विषयात अंतर्गत
राष्ट्रीय चर्चासत्र

मानवी अधिकार :
सद्यस्थिती आणि आव्हाने

संपादक
डॉ. तात्या बाळकिसन पुरी

13) केज मतदार संघातील महिला नेतृत्व : आमदार प्रा. सौ. संगिताताई ठोंबरे
रेखा दौलतराव आलझेंडे, औरंगाबाद, डॉ. दिनकर तांदळे, अंबाजोगाई ||56

14) मानव अधिकारांच्या संरक्षणासाठी यूनोचे योगदान
प्रा.भाऊ दगडोबा आवटे, जालना ||59

15) भारतीय शेती प्रश्न व मानवी हक्क
प्रा.बागल जे. एस., बीड ||61

16) भारतीय संविधानातील मानवी हक्क व उपाय
घनसोडे गणेश बालासाहेब, डॉ. एन.बी. आघाव ||63

17) आदिवासी आणि मानवी अधिकार
प्रा.विजयसिंग भाबरदोडे, अंबाजोगाई ||65

18) मानवी हक्क आणि देश-विदेशातील स्वयंसेवी संस्था
प्रा. डॉ. भालेराव जे. के., प्रा. गव्हाणे राम, बीड ||69

19) महिला आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. प्रविण मुरलीधरराव भोसले, अंबाजोगाई ||72

20) मानवी हक्क आणि स्त्री
प्रा.सचिन राजाभाऊ डहाळे, परळी-वै., प्राचार्य डॉ. व्ही. जी. गुंडरे, अंबाजोगाई ||74

21) दहशतवाद आणि मानवी अधिकार
प्रा. रासवे दिनकर सुदामराव, उस्मानाबाद ||75

22) महिला आणि मानवी अधिकार
डॉ. मिना एम. वडगुळे, डॉ. बी. जी. देशमुख, कन्नड ||77

23) महिला आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. भाऊराव धोंडिबा मुंडे, बीड ||80

24) बालकामगार, युवा, वृध्द आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. शिवाजी गोविंदराव दिवाण, बीड ||82

25) मानवी हक्क आणि महिला
प्रा.डॉ. गित्ते आशा नरसिंगराव, मुखेड ||85

www.vidyawarta.com/03 — http://www.printingarea.blogspot.com

13) केज मतदार संघातील महिला नेतृत्व : आमदार प्रा. सौ. संगिताताई ठोंबरे
रेखा दौलतराव आलझेंडे, औरंगाबाद, डॉ. दिनकर तांदळे, अंबाजोगाई ||56

14) मानव अधिकारांच्या संरक्षणासाठी यूनोचे योगदान
प्रा.भाऊ दगडोबा आवटे, जालना ||59

15) भारतीय शेती प्रश्न व मानवी हक्क
प्रा.बागल जे. एस., बीड ||61

16) भारतीय संविधानातील मानवी हक्क व उपाय
बनसोडे गणेश बालासाहेब, डॉ. एन.बी. आघाव ||63

17) आदिवासी आणि मानवी अधिकार
प्रा.विजयसिंग भाबरदोडे, अंबाजोगाई ||65

18) मानवी हक्क आणि देश-विदेशातील स्वयंसेवी संस्था
प्रा. डॉ. भालेराव जे. के., प्रा. गव्हाणे राम, बीड ||69

19) महिला आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. प्रविण मुरलीधरराव भोसले, अंबाजोगाई ||72

20) मानवी हक्क आणि स्त्री
प्रा.सचिन राजाभाऊ डहाळे, परळी-वै., प्राचार्य डॉ. व्ही. जी. गुंडरे, अंबाजोगाई ||74

21) दहशतवाद आणि मानवी अधिकार
प्रा. रासवे दिनकर सुदामराव, उस्मानाबाद ||75

22) महिला आणि मानवी अधिकार
डॉ. मिना एम. वडगुळे, डॉ. बी. जी. देशमुख, कन्नड ||77

23) महिला आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. भाऊराव धोंडिबा मुंडे, बीड ||80

24) बालकामगार, युवा, वृध्द आणि मानवी अधिकार
प्रा.डॉ. शिवाजी गोविंदराव दिवाण, बीड ||82

25) मानवी हक्क आणि महिला
प्रा.डॉ. गित्ते आशा नरसिंगराव, मुखेड ||85

www.vidyawarta.com/03 — http://www.printingarea.blogspot.com

यावरून हे स्पष्ट होते की, आदिवासींमध्ये शैक्षणिक, क, राजकीय व दैनंदिन जीवन जगत असतांना सामाजिक सुधारणा राष्ट्र बांधणीस आवश्यक ती मदत व्हावी व इतर प्रगत कडून कळत न कळत होणाऱ्या आक्रमणांपासून त्यांना संरक्षण , या साठी स्वतंत्र भारताचे शासन कटिबद्ध आहे आणि राहत राहील.

सूची :-

• Acharya, N. K. (२००७). Commentary on Right to Information Act, २००५ (५th ed.). rabad: Asia Law house.

• Amrutkar, P. S. (२०११). Political olization of Tribal Leader. Delhi: ABS.

• Enthoven, R. V. (१९२०, १९७५). The Tribal astes of Bombay. New Delhi: Cosmo.

• Gare, G. (१९८८). Tribes in Urban Setting. :: Sarswat.

• बोबडे, आ. (२०१६). मानवी हक्क .पुणे : ज्ञानदीप मी .

• गारे, गो. (२०१२). महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती. कॉंटीनेंटल.

• टेटे, वं. (२०१६). आदिवासी दर्शन और साहित्य. दिल्ली ल्प .

• नायडू, व्य. (२०१८, मे १५). सामाजिक व सांस्कृतिक साठी कुटुंब व्यवस्था आवश्यक. लोकसत्ता , p. संपादकीय .

• भोळे, भा. (१९९७). मुलभूत हक्काचा मुलाधार तीचा हक्क. इचलकरंजी : प्रबोधन .

• राजे, ल. (२००५, डिसेंबर). माहितीचा हक्क : शाहीचे पुढचे पाऊल. लोकराज्य , .

• शिरपूरकर, म. (२००९). परिवर्तनाचा वाटसरू.

bsite

• https://www.inflibnet.in

• https://www.maharashtra.gov.in

• https://www.tribal.gov.in

• https://www.indiatoday.in/elections/lok-ha-२०१९/maharashtra/buldhana

• https://zpbuldhana.maharashtra.gov.in/ne/GazetteSearch.pdf

• https://wikipidia.org/wiki/list of edule Tribes in India

• https://www.peopleTribes of

• India.blogsopt.in/२०११/१२

18

मानवी हक्क आणि देश-विदेशातील स्वयंसेवी संस्था

प्रा. डॉ. भालेराव जे.के.
लोकप्रशासन विभागप्रमुख,
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

प्रा. गव्हाणे राम
तत्वज्ञान विभागप्रमुख,
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

****

जागतिक स्तरापासून ते गावस्तरापर्यंत (ग्लोबल टू लोकल) आज स्वयंसेवी संस्था राष्ट्रउभारणी व नवसमाज निर्मितीचे कार्य करीत आहेत. तसेच समाजात असलेल्या पण समाजाबाहेर राहणाऱ्या भटक्या-विमुक्त, दलित, भूमिहीन, मजूर, कचरावेचक, कैदी, बालमजूर, विधवा, घटस्फोटित, वेश्या, भिकारी, अंध-अपंग, अनाथ, वृध्द, एड्सबाधित व बेवारस मुलांच्या मानवी हक्काचे संरक्षण करून त्यांना शिक्षण -प्रशिक्षण-रोजगार आणि पुनर्वसन करून लाखो वंचितांचे जीवन देश-विदेशातील स्वयंसेवी संस्था प्रकाशमान करून त्यांना सामाजिक न्याय मिळवून देत आहेत.

प्रस्तावना :

भारतात गेल्या दोन दशकात ज्ञान-विज्ञान, तंत्रज्ञान क्रांतीने सर्व क्षेत्रात अचंबित करणारा बदल घडवून देशात डिजीटल क्रांती घडवून आली आहे. त्यातून सामाजिक व आर्थिक प्रगतीचे विविध टप्पे पादाक्रांत केले आहेत. परंतु आजही समाजातील मागास, आदिवासी, दुर्बल, शोषित व वंचित घटकाचे मानवी हक्क दडपण्यात येत आहे. याशिवाय महिलावर होणारे अत्याचार, अन्याय व शोषण पूर्वीपेक्षा अधिक पटीने वाढले आहे. भारतीय स्वातंत्र्याच्या ६० वर्षात देखील स्त्री स्वतंत्र होऊ शकली नाही, हे वास्तव आम्हास नाकारता येणार नाही. महिलांवर सामूहिक बलात्कार, हुंडाबळी, अॅसीड हल्ले, छेडछाड, गर्भपात, लैंगिक शोषण, शारीरिक व मानसिक छळ इत्यादी घटनातून त्यांच्या मानवी हक्काची पायमल्ली होत आहे. शासन-प्रशासन यंत्रणेकडून यावर प्रतिबंध घालणे आवश्यक असताना देखील तसे होताना दिसून येत नाही. अशा परिस्थितीत काही स्वयंसेवी संस्था

Vol. 5 | Special Issue -1 | October 2019 Impact Factor: 4.197 ISSN: 2454-5503

CHRONICLE OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES

A Peer Reviewed Bimonthly International Journal

Special Issue on the Occasion of
UGC Sponsored Interdisciplinary National Conference on

Gandhian Thought: Past, Present and Future

1 October, 2019

Organized by
Shri. Yogeshwari Education Society's

Swami Ramanand Teerth Mahavidylaya

Ambajogai, Dist. Beed - 431517

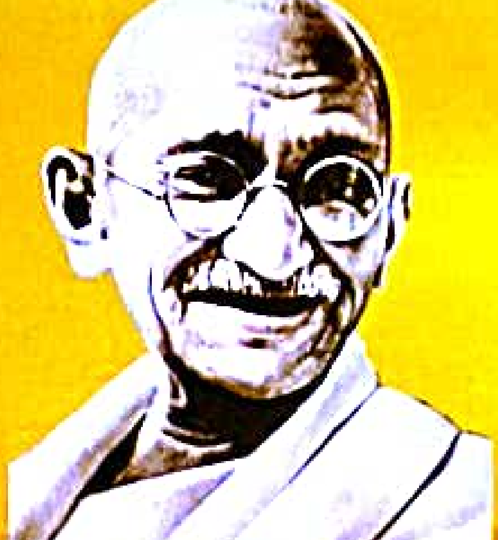

Chief Organizer
Mr. Ramesh Sonwalkar
I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai

Chief Editor
Dr. Shailaja Barure
Director, Gandhian Studies Center

Associate Editor
Mr. Dhanaji Arya
Director, IQAC

2019-20 D Bhalerao J.K

IMPACT FACTOR:4.197(IIJIF) ISSN: 2454-5503

CHRONICLE

OF HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES (CHCS)

VOL. 5 SPECIAL ISSUE OCTOBER 2019

A Peer Reviewed Bimonthly International Journal

Special Issue On the Occasion of UGC Sponsored
Interdisciplinary National Conference on

Gandhian Thought: Past, Present and Future

Organized by

Shri Yogeshwari Education Society, Ambajogai

Swami Ramanand Teerth Mahavidyalaya

UGC Sponsored Gandhian Studies Center,
Deparments of English and Social Sciences

Date: 1st October, 2019

Chief Organizer

Mr. Ramesh Sonwalkar

I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai

Chief Editor

Dr. Shaailaja Barure

Director, Gandhian Studies Center, Ambajogai

Associate Editor

Mr. Dhanaji Arya

Director, IQAC

Mahatma Gandhi Education and Welfare Society's

CENTRE FOR HUMANITIES AND CULTURAL STUDIES, KALYAN (W)

www.mgsociety.in +91 8329000732 Email: chcskalyan@gmail.com

Full Journal Title: Chronicle of Humanities & Cultural Studies (CHCS)
Print ISSN: 2454-5503
Impact Factor: 4.197 (IIJIF)
Frequency: Bimonthly / **Language:** Multi language /
Journal Country/Territory: India
Publisher: Centre for Humanities & cultural Studies, A-102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W) (MS). Email: chcskalyan@gmail.com

Special Issue Editorial Board:

Chief Organizer :**Mr. Ramesh Sonwalkar,** *I/C Principal, S.R.T.M. Ambajogai*
Chief Editor : **Dr. Shaailaja Barure,** *Director, S.R.T.M. Ambajogai*
Associate Editor: **Mr. Dhanaji Arya,** *Director, IQAC, S.R.T.M. Ambajogai*

Regular Editorial Board:

Chief Editor :
Dr Kalyan Gangarde, Director, Centre for Humanities and Cultural Studies, Kalyan (W)

Executive Editor
Dr Grishma Khobragade, Asst. Prof., Birla College, Kalyan (W)

Co- editors
Dr. Vishnu Patil, Asst. Professor, Dept of English, Deogiri College, Aurangabad.

Dr. Sadhana Agrawal,Asst. Professor, Maharani Laxmibai Govt. College of Excellence, Gwalior (M.P.) India

Bharat Gugane, Asst. Professor, Bhosala Military College, Nashik, Maharashtra

Dr Dashrath Kamble, Asst. Professor, S.B.College, Shahapur, Dist. Thane, Maharashtra

Dr Sachin Bhumbe, Asst. Professor, P. N. Doshi College, Ghatkopar, Mumbai

EDITORIAL ADVISORY BOARD

Aju Mukhopadhyay,
Dr R.T. Bedre,
Dr (Mrs.) Smita R. Nagori,
Dr Arvind Nawale
Dr Rajiv Kumar,
Dr Kailash Nimbalkar,
Tsai-ching Yeh
Dr B. N. Gaikwad,
Dr Simon Philip,
Dr Binu Anitha Josheph
Dr Ramkishan Bhise

Subscription Rates

Annual Membership (Individual)	` 1,8
Bi-annual Membership	` 3,5
Institutional Annual Membership	` 2,2
Institutional Bi-annual Membership	` 4,

Email: nmpublication@gmail.com Mob. + 91 9730721393

DISCLAIMER: Academic facts, views and opinions published by authors in the Journal express solely the opinions of the respective authors. Authors are responsible for their content, citation of sources and the accuracy of their references. The editorial board or Editor in chief cannot be held responsible for any lacks or possible violations of third parties' rights.

३२. भारतीय लोकशाहीला प्रबळ करणारा-गांधी विचार | डॉ.भास्कर गायकवाड | १५४
३३. ग्रामोद्योग – काल,आज,उद्या | प्रा.पाटील अनुराधा ल. | १५९
३४. महात्मा गांधी : एक सत्याची प्रयोगशाळा | डॉ.रुद्रेवाड बी.पी. | १६३
३५. महात्मा गांधींचे सर्वोदय तत्वज्ञान एक दृष्टिक्षेप | गौतम गायकवाड | १६५
३६. महात्मा गांधीजींची शैक्षणिक ध्येय एक अवलोकन | डॉ. कालिदास दि.फड | १६८
३७. गांधीवादी विचारांची प्रासंगिकता | डॉ.संतोष कोल्हे | १७१
३८. महात्मा गांधीजींचे भारतीय राष्ट्रीय ... | जयश्री पं. पोटपल्लेवार | १७९
३९. सत्य आणि अहिंसेचा वर्तमान काळात ही उपयोगीतेचा ...| पवार बी.टी. | १८३
४०. म.गांधीजीची ग्रामस्वराज्याची कल्पना आणि ...| डॉ.कुंभारकर के.जी. | १८८
४१. मराठी साहित्याची प्रेरणा : महात्मा गांधी | डॉ. लहू दि. वाघमारे | १९१
४२. गांधीजींचे अहिंसावादी विचार | संजय मोहाडे | १९७
४३. महात्मा गांधीजींचे सत्य आणि अहिंसे सबंधी विचार | नवनाथ ज्ञा. पवळे | २०३
४४. महात्मा गांधी यांचे राष्ट्रीय एकात्मताविषयक विचार .. | सोनवणे जी.एन. | २०५
४५. गांधीजींचे विचार - स्त्रियांसाठी वरदान... | सय्यद अफरोज अहेमद | २०९
४६. म. गांधीचे राजकीय विचार | नितीन शिंदे | २१२
४७. महात्मा गांधी व अस्पृश्यता निर्मुलन | श्रीमती. धुमाळ सीमा का. | २१५
४८. महात्मा गांधीजींचे पर्यावरण विषयक विचार : ... | डॉ.पिसाळ हरिदास जी. | २१८
४९. राष्ट्रपिता म.गांधीचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत ... | डॉ.आचार्य आर.डी. | २२०
५०. महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार :- एक दृष्टिक्षेप | मनिषा धनराज केंद्रे | २२३
५१. महात्मा गांधीजींचे समाजसुधारणा विषयक विचार | अंबुरे ऋषिकेश स. | २२७
५२. परकीयांच्या नरजेतून गांधी मिंमासा | डॉ.सदाशिव बा. दंदे | २३२
५३. म. गांधी आणि सत्याग्रह | डॉ. जगदिश देशमुख | २३५
५४. महात्मा गांधीं ग्रामस्वराज्य | डॉ.सौ.ममता म. देशमुख | २४२
५५. महात्मा गांधीजींचे आरोग्य व आहार विषयक विचार | डॉ. अरविंद व.कदम | २४५
५६. गांधी विचार हि काळाची गरज | डॉ. गंगणे आर.व्ही. | २४९
५७. महात्मा गांधीजींच्या 'ग्रामस्वराज्य' संकल्पनेची ... | डॉ.जे.के.भालेराव | २५३
५८. गांधी :काल, आज आणि उद्या | डॉ. शामराव म.लेंडवे | २५७
५९. महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची... | डॉ. निलेश व्ही. होदलुरकर | २६०
६०. महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार | डॉ. एस.एम. कोनाळे | २६६
६१. महात्मा गांधी यांच्या विचारांची ... | चिकटे व्यं. दगडू / डॉ. लिगाडे ओ.व्ही. | २६९

57.

महात्मा गांधीजींच्या 'ग्रामस्वराज्य' संकल्पनेची प्रासंगिकता

डॉ. [illegible] के. [illegible]
(लोकप्रशासन विभागप्रमुख)
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

सारांश :

भारताची अर्थव्यवस्था ही कृषीवर आधारीत आहे. परंतु [illegible] [illegible] आधुनिक कृषी तंत्रज्ञानाचा अभाव आणि [illegible] [illegible] [illegible] कृषीक्षेत्रावर [illegible] परिणाम झाला आहे. शहराचा विकास होत असतांना खेडी मात्र 'भकास' होत आहेत. राष्ट्रविकासाचा मुख्य आधारस्तंभ ग्रामविकास आहे. ग्रामीण भागातील नागरीकांचा सामाजिक-आर्थिक विकास घडवून येण्यासाठी, खेडी आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण बनण्याकरीता आणि राष्ट्राच्या विकास प्रक्रियेत ग्रामीण नागरीक सहभागी झाले पाहिजे या हेतूने महात्मा गांधीजींनी 'ग्रामस्वराज्य' संकल्पना मांडली होती.

प्रास्ताविक :

भारत हा प्रामुख्याने खेड्याचा देश आहे. भारतात सध्या ५,८०,३३१ खेडी आहेत. देशाच्या एकूण लोकसंख्यापैकी ६५ ते ७० टक्के लोक शेती व शेतीवर आधारित व्यवसायावर अवलंबून आहेत. म्हणजेच ग्रामीण भागातील मुख्य व्यवसाय हा शेती असून त्यांच्या उपजिविकेचे साधन ही शेती हेच आहे. त्यामुळे खऱ्या अर्थाने खेड्याचा सर्वांगिण विकास झाल्याशिवाय देशाचा विकास होणार आहे. **'गाव समृध्द तर राष्ट्र समृध्द'** या तत्वानुसार महात्मा गांधीजींनी खेडे करी स्वयंपूर्ण व स्वावलंबी होतील याकरीता त्यांनी 'ग्रामस्वराज्य' ही कल्पना विशद केली.

ग्रामस्वराज्य या संकल्पनेत प्रामुख्याने खेड्यात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होणे, उत्पादन क्षमता वाढविणे, व्यक्तींच्या मुलभूत गरजा अन्न, वस्त्र, निवारा यांची पूर्ती आणि मानवी जीवन मूल्यांची जोपासना करणे अपेक्षित आहे. ग्रामीण भारताला विकास प्रक्रियेमध्ये सहभागी केल्याशिवाय राष्ट्राच्या विकासाची पायाभरणी होणार नाही हे ओळखून गांधीजींनी देशातील युवकांना 'खेड्याकडे चला' हा संदेश दिला.

भारतातील खेड्यांचे वास्तव :

इ.स. १९१५ मध्ये गांधीजी दक्षिण आफ्रिकेतून भारतात परत आले. तेव्हा त्यांनी भारतीय संस्कृतीय, भाषा, लोकजीवन, प्रश्न व समस्या जाणून घेण्याकरीता देशभर भ्रमण केले. विविध राज्यातील खेड्यांना अनेक समस्यांनी विळखा घातलेला आहे. रस्त्यांची दुर्दशा, सार्वजनिक दिवाबत्तीचा अभाव, अपुरा व अनियमित पाणीपुरवठा, शुध्दपेयजलचा अभाव, शौच्छालयाची अपुरी संख्या आणि शाळाच्या मोडक्या

'महात्मा गांधींच्या विचारांची प्रासंगिकता ', 'गांधी विचार - काल, आज आणि उद्या' हे विषय महात्मा गांधींच्या काळापासून ते आज तागायत अनेकांना चक्रावून टाकतात असे दिसते. महात्मा गांधी असे म्हणत की, मी नवीन कांहीच सांगत नाही. जे सांगतोय ते पूर्वीपासून वेद, उपनिषदे, भगवद्गीता, बायबल, कुराण इत्यादी विविध धर्मग्रंथातून मांडणी केलेली तत्वेच मी पुन्हा सांगतोय. आणि ते अर्थातच खरे आहे. आजहि ही सनातन मूल्ये, तत्वे, आपणा सर्वांना आचरण्यासारखी आहेत. ही आपण जेवढ्या प्रमाणात आचरणात आणू तेवढ्या प्रमाणात या सृष्टीवरील सर्व घटकांना सुखसमाधानाने आपल्या जगण्यातली इतिकर्तव्यता लाभण्याची परिस्थिती आपण निर्माण करू शकू. म. गांधी स्वतःला 'सनातन हिंदू' म्हणवून घेत. सनातन धर्मांच्या व्याख्येत ' अस्पृश्यता ' बसू शकत नाही. अस्पृश्यतेचा तीव्र धिक्कार करणे, स्वतः व इतरांनाही ती पाळू न देणे हेच सनातन्याचे प्रमुख कर्तव्य आहे असे ते सांगत. चातुर्वर्ण्याची तरफदारी करताना ते चातुर्वर्ण्य जन्मावर नाही तर कर्मावरूनच ओळखले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह असे. धर्माचरणापासून धर्मांधता बाजूला काढून ती दूर करण्याकडे त्यांचा कटाक्ष असे. म. गांधीनी अशी कोणतीही बाब सांगितली नाही जी त्यांनी स्वतः आचरणात आणली नाही. जे मूल्य आचरणात आणता येत नाही ते मूल्य निरुपयोगी असून काळाच्या रेटयात ते तकलादू ठरते आणि नष्ट होते असे त्यांचे मत होते. जी जी मुल्ये दैनंदिन जीवनात आचरणे शक्य आहेत ती स्वतः त्यांनी आचरणात आणून दाखवली आणि आदर्श जीवनाचा वस्तुपाठ सर्व जगासाठी निर्माण केला. असा आचाराने मजबूत झालेला गांधी विचार काल,आज, उद्या किंवा कितीही कालांतराने तितकाच कालसुसंगत व अनुकरणीय असतो. त्या बद्धल शंका घेवून त्याला कालबाह्य करून बाद करण्याची फळे सर्व जग भोगत आहे. वरवर विचार करणा-यांना जगाच्या भौतिक प्रगतीच्या घोडदौडीच्या वाटेवर गांधी विचार कालविसंगत वाटेल ही भीति म. गांधींनी अगदी 1909 सालापासून म्हणजे त्यांनी 'हिंद स्वराज्य' लिहिल्यापासून वारंवार व्यक्त केली आहे. पण लोक जसजसा खोलवर विचार करतील तसतसे या विचारातील सुसंगती त्यांना पटेल अशी आशा त्यांना वाटे. गाधी विचाराची कालबाह्यता त्या विचारामुळे नसून, तुम्ही आम्ही त्या विचारांना आपल्या आचारात स्थान देण्याच्या नकारामुळे आहे.

आपण स्वतःला व स्वतःच्या व्यवहारांना केवढे महत्व देतो ! आपल्या आचार विचारातला पोकळपणा म. गांधीनी परदेशी पाहुण्यांच्या बरोबर आंतरराष्ट्रीय विषयावर चर्चा चालू असताना मध्येच उठून जावून त्यांच्या शेळीचे चारापाणी करून येण्याच्या प्रसंगाने दाखवला आहे. शेळीचे चारापाणी हि तुमच्या आमच्या चर्चेपेक्षा जास्त महत्वाचे आहे असे सुचविण्या-या या अवलियाला आपण समजून घेणार नसू तर तो दोष आपला आहे. 19 व्या शतकात जन्मलेला, 20 व्या शतकात सर्व जगात धर्म, नीति, समाजकारण, अर्थकारण व राजकारण हे सत्य, प्रेम, अहिंसा, न्याय या तत्वावर प्रत्यक्ष करून दाखवणारा हा महात्मा ! आज 21 व्या शतकातही त्यांच्या विचारांनीच जगाचा विनाश रोखता येईल आणि सर्व सृष्टीवासियांना सुखी करता येईल असे अनेकांना वाटत आहे. म्हणूनच मार्टिन ल्युथर किंग म्हणाले होते. 'You may ignore Gandhi at your own risk'.

-डॉ. सुरेश खुरसाळे
अध्यक्ष, योगेश्वरी शिक्षण संस्था, अंबाजोगाई

Authorised Distributor
NEW MAN PUBLICATION
www.newmanpublication.com

Printed and Published by:
Mahatma Gandhi Education Society's
Centre For Humanities and Cultural Studies
A- 102, Sanghavi Regency, Sahyadrinagar, Kalyan (W)
Email chcskalyan@gmail.com Web www.mgsd...
Mob. +91 9730721393 +91 83290...

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

VIDYAWARTA®

Special Issue Vol - 02 September 2019

Indian council of social science research

Impress
Impactful Policy Research in Social Science

Government of India Ministry of Human Resource Development

Sponsored

One Day Interdisciplinary National Level Seminar on

SELF HELP GROUPS AND SOCIO-ECONOMIC EMPOWERMENT OF WOMEN

Friday, 27th September, 2019

Organized By

Department of Economics
Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's
SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
Deulgaon Raja, Dist.Buldhana- 443 204.
NAAC Re-accredited at 'B' Level

Dr. Bhalerao J.K. 2019-20 B

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Special Issue-02, September 2019

Indian council of social science research

Impress

Impactful Policy Research in Social Science

Government of India
Ministry of Human Resource Development

One Day Interdisciplinary National Level Seminar

on

SELF HELP GROUPS AND SOCIO-ECONOMIC EMPOWERMENT OF WOMEN

Friday, 27th September, 2019

Organized By

Department of Economics

Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's

SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

Deulgaon Raja, Dist.Buldhana- 443 204.

NAAC Re-accredited at 'B' Level

Editor

Dr. Dnyaneshwar Gore

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

24) ग्रामिण महिला उद्योजकता विकासात वाशिम जिल्हयातील महिला बचत गटांची भूमीका
प्रा. डॉ. विनोद रतिराम वन्सिले, देऊळगांवराजा. ||100

25) ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण आणि स्वंयसहाय्यता बचतगट चळवळ
डॉ. भालेराव जे. के., बीड ||104

26) लातूर जिल्हयातील महिलांच्या विकासात बचत गटाची भूमिका
पाटील सुलक्षणा भारत, नांदेड ||107

27) स्वयं–सहाय्यता गट, पर्यटन आणि महिलांचे समाजार्थिक सबालीकरण
डॉ. जगन्नाथ नारायण ढाकणे, लोणार ||109

28) स्वयंसहाय्यता बचत गट व महिलांचे सबलीकरण
प्रा.डॉ. व्हि. बी. पवार, अकोला ||112

29) महिला सक्षमीकरणात स्वयंसहाय्यता गटाची भूमिका
प्रा. डॉ. अनिल खु. ठाकरे, अकोला ||114

30) महिला बचतगट काळाची गरज
प्रा.डॉ. भिमराव प्र. उबाळे, बुलडाणा ||116

31) स्त्री सबलीकरण : सामाजिक, आर्थिक दृष्टिकोणातुन मुल्यमापण
डॉ. प्रा. पी. डी. हुडेकर, बुलडाणा ||120

32) स्वयंसहाय्यता बचत गट : महिलांना उद्योजक होण्याची संधी
प्रा.डॉ. मदन शेळके, लातूर ||124

33) महिलांच्या आर्थिक व सामाजिक विकासात स्वयंसाहाय्य गटांची भूमिका आणि महत्त्व
डॉ. मधुकर पिराजी शेळके, जालना. ||127

34) महिला बचतगट आणि महिलांचे सबलीकरण
प्रा.कु. स्वाती रामदास शिंगणे, बुलडाणा ||130

35) स्व सहाय्यता गट व महिला सबलीकरण
प्रा. डॉ. फड कालिदास दिनकर, औरंगाबाद ||134

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

वाढवून त्यासाठी लागणाऱ्या निधीत वाढ करुन द्यावी ज्यामुळे प्रत्येक खेडी मुख्य रस्त्याशी जोडली जातील. रस्ते विकासामुळे वाहतूक व्यवस्था निर्माण होवून महिला उद्योजकांचा उत्पादीत माल बाजारपेठेपर्यंत सहज पोहचू शकेल.

१४. आजच्या स्पर्धेच्या युगात महिला उद्योजकांना अनेक आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे एका विशिष्ठ मर्यादेपर्यंत स्पर्धा विकासास कारणीभूत ठरते परंतू स्पर्धा गळेकापू नसावी. महिला उद्योजकांना MDH. रामदेव. मॅगी. लेज. रामबंधू अशा बलाढ्य कंपन्यासोबत स्पर्धा करावयाची आहे. या स्पर्धेमुळे बाजारपेठेत सतत बदल होत आहे या बदलास समर्थपणे तोंड देण्यासाठी महिला उद्योजकासाठी विशेष शिबीरे आयोजीत करुन त्यात स्पर्धाक्षमता विकास, जाहीरात माध्यम इ.विषयी माहिती देणे आवश्यक आहे तेव्हा त्या ही आव्हाने समर्थपणे पेलू शकतील.

संदर्भ सूची

१. Ambadey, V. B., "Entrepreneurial Developmeant",Nirali Prakashan, Pune Oct.२००१.
२. Behere,V. K., and Other,"Bussiness Entrepreneurship", Nirali Prakashan Pune. June २००६.
३. Sayyed Shagufta,"Entrepreneurship Development and Project Managment", Nirali Prakashan Pune, April २००८.
४. अनुभवी तज्ञ, "घरच्या घरी करता येणारे छोट उद्योग", राजेंद्र विठ्ठल रघुवंशी प्रकाशन, शुक्रवार पेठ, पुणे.
५. अनुभवी तज्ञ, "भरभराटीचे लघुउद्योग" राजेश रमेश रघुवंशी प्रकाशन, पुणे.
६. अहिरराव, जितेंद्र, "उद्योजकता", चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद. २००८.
७. आवाळे, मनोज.,"स्वंयरोजगाराचा वाटाड्या", अनुबंध प्रकाशन, पुणे. ऑक्टो. २००१.
८. कुळकर्णी, राम.,"उद्योजक बना श्रीमंत व्हा", सानिका प्रकाशन, नाशिक. नोव्हे.१९९७.
९. काटोले, रविंद्र. म.,"महिला बचत गट", गोडवा कृषी प्रकाशन, पुणे.जुन २००६.
१०. पंडितराव, यशवंत. अ., "भारतातील ग्रामीण औद्योगीकरण", सौ.शैला यशवंत पंडितराव मुंबई, २ ऑक्टो २०००.
११. वैद्य, मोहन वसंत.,"महिला बचत गट हस्तपुस्तीका", प्रकाशन विश्व, पुणे. एप्रिल २००५.

□□□

25

ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण आणि स्वंयसहाय्यता बचतगट चळवळ

डॉ. भालेराव जे. के.
लोकप्रशासन विभागप्रमुख
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

****

सारांशः भारतीय समाजातील पुरुषप्रधान व्यवस्थेने अनेक प्रकारचे महिलांवर बंधने लादून त्यांना दुय्यम स्थान दिले. एवढेच नसून महिलांचे जीवन चुल्हा आणि मुलश यातच बंदिस्त केले. परंतु आज गावा-गावात पोहोचलल्या स्वयंसहाय्यता बचतगट चळवळीच्या माध्यमातून ग्रामीण महिला केवळ ज्ञानीच बनल्या नसून व्यवहार कुशल आणि आर्थिकदृष्ट्या स्वंयपूर्ण बनल्या आहेत. तसेच बचतगटाद्वारे विविध व्यवसाय, गृहउद्योग व शेतीपुरक उद्योग उभारण्यात येवून हजारो ग्रामीण महिलांचे दारिद्र्य दूर करुन त्यांचे अंधकारमय जीवन प्रकाशमय बनविण्यात बचतगट चळवळींचे मोठे योगदान राहिलेला आहे.

प्रास्ताविक :

भारतातील बहुतांश जनता ही ग्रामीण भागात वास्तव्य करते. हि जनता पूर्णतः शेतीवर अवलंबून आहे आणि शेती ही लहरी पावसावर अवलंबुन असल्यामुळे त्यावर वर्षभर रोजगार मिळू शकत नाही. ग्रामीण भागातील जनतेच्या हाताला काम नसल्यामुळे आणि ग्रामीण भागात उद्योग-व्यवसायाची उपलब्धता नसल्यामुळे पोटाची खळगी भरण्यासाठी शहराकडे स्थलांतर करावे लागते. महिलांची स्थिती ही पुरुषापेक्षा गंभीर आहे. भारतीय समाजव्यवस्थेने प्राचीन काळापासून महिलांना सामाजिक, आर्थिक व राजकीय विकासापासून वंचित ठेवले आहे. त्यामुळे ग्रामीण महिलांत अशिक्षीतपणा, निरक्षरता, अंधश्रध्दा, गरिबी व दारिद्र्याचे प्रमाण अधिक दिसून येते.

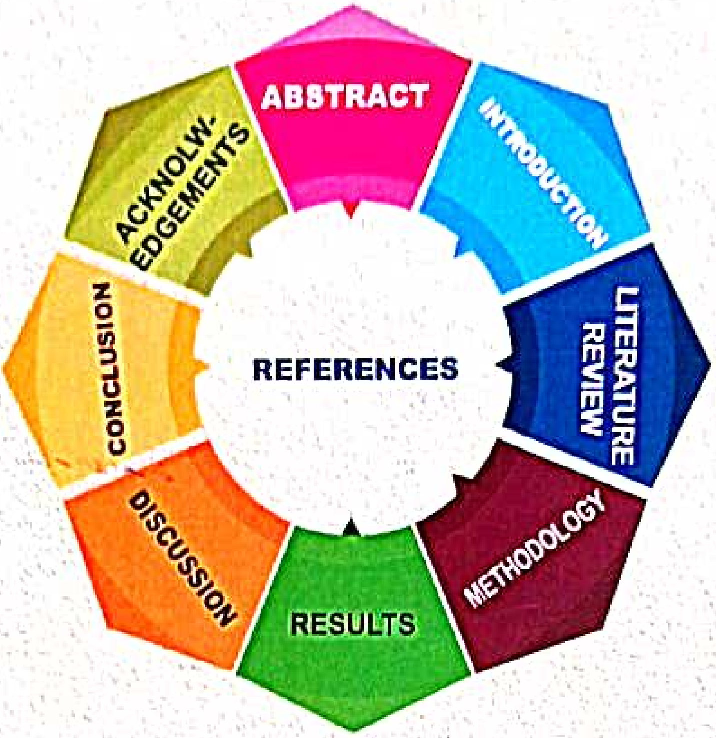

Cosmos
IMPACT FACTOR
5.234

Indexed

IMPACT FACTOR
6.021
iijif

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodke
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN-2319 9318

IDENTITY CRISIS OF PUBLIC ADMINISTRATION : THEN & NOW

Editors

Dr. M.C. Pawar

Dr. Pratibha Unhale

Bhalerao J.K 2019-20 E

IDENTITY CRISIS OF PUBLIC ADMINISTRATION: THEN & NOW

Editors

Dr. M.C. Pawar
Dr. Pratibha Unhale

EDUCATIONAL PUBLISHERS

- **IDENTITY CRISIS OF PUBLIC ADMINISTRATION: THEN & NOW**

Editors:- Dr. M.C. Pawar
Dr. Pratibha Unhale

- **ISBN No.-** 978-81-941970-9-6

- **Publisher-**
Educational Publishers & Distributor
Gokulwadi, Aurangapura,
Aurangabad.- 431001
Mob:- 9970067971
email- educationalpub@gmail.com

- **EDITORIAL BOARD**

Dr. M.C. Pawar
Professor Satish Dandge
Dr. Pratibha Unhale
Dr. Jyoti Dhaygude

- **Edition-** 6 February, 2020

12	Development of Indian Administration, **Bhagwan Rajebhau Gande**	99
13	Identity Crisis of Public Administration, **Shaikh Saniya Hurmeen**	107
14	Indian Society and Identity Crisis Of Public Administration, **Dr. Kashid Seema Vijayrao**	127
15	सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी : विकासाची गुरूकिल्ली **डॉ. ज्योती धायगुडे**	134
16	ग्रामीण विकासाचा नवीन दृष्टिकोन, प्रा. डॉ. भगवान सांगळे	139
17	भारतात लोकप्रशासन विषयाचा विकास, आव्हाने आणि उपाय, प्रा.संजय किशनराव भालेराव	157
18	लोकप्रशासन उत्क्रांतीचे टप्पे आणि वर्तमान परिस्थिती **डॉ. प्रमोद चव्हाण**	163
19	आधुनिक लोकप्रशासनाच्या अभ्यासातील नवीन संकल्पना: एक मूल्यमापन **प्रा. डॉ. संजय कांबळे**	167
20	लोकप्रशासनातील आधुनिक विचारप्रवाहः नागरिकांची सनद, **डॉ. बाळासाहेब निर्मळ**	171
21	एकविसाव्या शतकातील बदलते लोकप्रशासा **डॉ. भालेराव जे.के.**	178
22	लोकप्रशासन आणि तुलनात्मक प्रशासन सिध्दांत : एक अभ्यास डॉ. बाळासाहेब भिंगोले डॉ. लक्ष्मण उलगडे	182
23	कार्यक्षम प्रशासनासाठी लोकसेवा आयोगाची भूमिका : महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग, **डॉ. अविनाश मारुतीराव वानखेडे**	186
24	लोकप्रशासनाची भविष्यवाणी: दृष्टिकोण आणि सिध्दांत, प्रा.डॉ. डी.के. खोकले	200
25	माहितीचा अधिकार कायदा आणि प्रशासनातील पारदर्शकता: एक चिकित्सक अध्ययन, जयवंत पिराजी जुकरे	208

एकविसाव्या शतकातील बदलते लोकप्रशासन

डॉ. भालेराव जे.बे.

सारांश : १९९० च्या दशकात वैश्विक स्तरावर समाजवादी अर्थव्यवस्था बहुतांश देशात असफल ठरल्यामुळे सामाजिक भांडवलशाहीचा (Social Capitalism) उदय होवून, खाऊजा धोरणाचा पुरस्कार (LPG) व मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे विविध क्षेत्रातील शासन-प्रशासन यंत्रणेची एकाधिकारशाही व मक्तेदारी संपुष्टात आली. आजच्या संगणकीकरणाच्या युगात तंत्रज्ञान साधनाच्या आधारे ई-सेवा जातेला उपलब्ध करून देणे आवश्यक बाले आहे. कोणत्याही देशातील शासन हे लोज प्रशासनाच्या माध्यमातून कार्यरत असते. एकविसाव्या शतकातील लोक प्रशासनाचे स्वरूप हे वैविध्यपूर्ण आणि बहु सैध्दांतिक असणार आहे.

● **प्रास्ताविक :** ाव्या सहस्त्रकातील सभ्य समाजाच्या अपेक्षा व गरजा पूर्ण करणे सुशास-ाच्या संकल्पोत अपेक्षित आहे. प्रस्थापित लोज प्रशासा यंत्रणा ही बेबरप्रणित असल्यामुळे त्यात काळाुरूप बदल होणे आवश्यक बाले. १९९० च्या दशकात खाऊजा धोरण व राज्याच्या उदारीकरणाच्या भूमिकेमुळे. ावसमाजाच्या इच्छा-आकांक्षाा कुंपण घालणारी व वंदिस्त बाविजारी लोज प्रशासा यंत्रणा कुचकामी ठरली. समाजातील 'आम आदमी' ज्रेद्रस्थाी माू कार्य केल्याचा आभास ारिकुंशवादी बेबेरचित ाोज रशाहीी ार्माज ज्हा जागतिक स्तरावर आपली एकाधिकारशाही व वर्चस्वशाही ार्माण केली होती. त्यातूाच देश-विदेशातील प्रशासा यंत्रणेत 'दलालशाही' आणि दलालशाहीतूा खाऊशाही ार्माज झाली. परंतु विसाव्या शतकातील संगणक क्रांतीमुळे शासा प्रशासा स्तरावर ओज ावीा बदल करावे लागले. ज्यामुळे जासामायांचे जीवा सुज र बावूा त्यांाा शासााच्या सेवा-सुविधा जलदगतीा उपलब्ध होतील आणि लोकांची शासा-प्रशासा यंत्रणेकडूा असलेली अपेक्षा पूर्ण होईल असा प्रयत जगातील प्रत्येक देशातील शासाव्यवस्था करीत आहे.

● **प्रशासाातील दलालशाहीला लगाम :** समाजातील उपेक्षित-वंचित घटकांच्या सर्वांगीण विकासाच्या योजाा सरज ारो हाती घेतलेल्या आहेत. विशेषतः अपंग, वृध्द, विधवा व ाराधारासाठी शासा योजाा असूा त्यात संजय गांधी ाराधार योजाा, इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वृध्दापकाळ योजाा, विधवा, अपंग ाावृत्ती वेता योजाा, श्रावजबाळ योजाा इत्यादी योजाा राबविल्या जातात. या योजोत प्रत्येक लाभार्थ्याला दरमहा रोख रक्कम देण्यात येते. त्यामुळे लाभार्थ्यांच्या यादीत बोगस ाावे टाकणे, खऱ्या लाभार्थी ऐवजी बोगस लाभार्थी दाखविणे आणि ाराधाराच्या ाावावर दलालाी बाबूशाहीला हाताशी धरूा 'अर्धे तुम्ही -अर्धे आम्ही' या तत्त्वाुसार पैसे लाटण्यास सुरूवात केली. प्रशासा यंत्रणेतील या दलालशाहीला रोखणे गरजेचे बाले होते. याकरीता ई-तंत्रज्ञाा साधाचा अवलंब करण्यात येवूा ई-सेवेच्या

एकविसाव्या शतकातील बदलते लोकप्रशासन

डॉ. भालेराव जे.के.

सारांश : १९९० च्या दशकात वैश्विक स्तरावर समाजवादी अर्थव्यवस्था बहुतांश देशात असफल ठरल्यामुळे सामाजिक भांडवलशाहीचा (Social Capitalism) उदय होवून, खाउजा धोरणाचा पुरस्कार (LPG) व मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे विविध क्षेत्रातील शासन-प्रशासन यंत्रणेची एकाधिकारशाही व मक्तेदारी संपुष्टात आली. आजच्या संगणकीकरणाच्या युगात तंत्रज्ञान साधनांच्या आधारे ई-सेवा जनतेला उपलब्ध करून देणे आवश्यक झाले आहे. कोणत्याही देशातील शासन हे लोक प्रशासनाच्या माध्यमातून कार्यरत असते. एकविसाव्या शतकातील लोक प्रशासनाचे स्वरूप हे वैविध्यपूर्ण आणि बहु सैध्दांतिक असणार आहे.

● **प्रास्ताविक :** नव्या सहस्त्रकातील सभ्य समाजाच्या अपेक्षा व गरजा पूर्ण करणे सुशासनाच्या संकल्पेत अपेक्षित आहे. प्रस्थापित लोक प्रशासन यंत्रणा ही वेबरप्रणित असल्यामुळे त्यात काळानुरूप बदल होणे आवश्यक झाले. १९९० च्या दशकात खाउजा धोरण व राज्याच्या उदारीकरणाच्या भूमिकेमुळे, नवसमाजाच्या इच्छा-आकांक्षाना कुंपण घालणारी व बंदिस्त बाबूगीरी लोक प्रशासन यंत्रणा कुचकामी ठरली. समाजातील 'आम आदमी' केंद्रस्थानी मानून कार्य केल्याचा आभास निरंकुशवादी वेबेरचित नोकरशाही निर्माण करून नागरिक स्तरावर आपली एकाधिकारशाही व वर्चस्वशाही निर्माण केली होती. त्यातून देश-विदेशातील प्रशासन यंत्रणेत 'दलालशाही' आणि दलालशाहीतून खाउशाही निर्माण झाली. परंतु विसाव्या शतकातील संगणक क्रांतीमुळे शासन प्रशासन स्तरावर ओज नवी बदल करावे लागले. ज्यामुळे जनसामान्यांचे जीवन सुकर बनून त्यांना शासनाच्या सेवा-सुविधा जलदगतीने उपलब्ध होतील आणि लोकांची शासन-प्रशासन यंत्रणेकडून असलेली अपेक्षा पूर्ण होईल असा प्रयत्न जगातील प्रत्येक देशातील शासनव्यवस्था करीत आहे.

● **प्रशासनातील दलालशाहीला लगाम :** समाजातील उपेक्षित-वंचित घटकांच्या सर्वांगीण विकासाच्या योजना सरकारने हाती घेतलेल्या आहेत. विशेषत: अपंग, वृध्द, विधवा व निराधारासाठी शासन योजना असून त्यात संजय गांधी निराधार योजना, इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वृध्दापकाळ योजना, विधवा, अपंग निवृत्ती वेतन योजना, श्रावणबाळ योजना इत्यादी योजना राबविल्या जातात. या योजनेत प्रत्येक लाभार्थ्याला दरमहा रोख रक्कम देण्यात येते. त्यामुळे लाभार्थ्यांच्या यादीत बोगस नावे टाकणे, खऱ्या लाभार्थी ऐवजी बोगस लाभार्थी दाखविणे आणि निराधाराच्या नावावर दलालानी बाबूशाहीला हाताशी धरून 'आधे तुम्ही -आधे आम्ही' या तत्वानुसार पैसे लाटण्यास सुरूवात केली. प्रशासन यंत्रणेतील या दलालशाहीला रोखणे गरजेचे झाले होते. याकरीता ई-तंत्रज्ञान साधनाचा अवलंब करण्यात येवून ई-सेवेचा

EDUCATIONAL PUBLISHERS & DISTRIBUTROS
Gokulwadi, Aurangapura Aurangabad-431001(M.S)
Mob. No- 9421300036, 9970067971.
Email- educationalpub@gmail.com
Web- www.educationaldp.com

ISBN 978-81-941970-9-6
9 788194 197096

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाज व्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

विठ्ठल घुगे

नवनाथ पवळे

दयाराम मस्के

ISBN : 978-93-88732-09-3

अण्णा भाऊ साठे : समताधिष्ठित समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मरके

Shaurya Publication, Latur

DECLARATION BY THE PUBLISHER

ISBN : 978-93-88732-09-3

संपादक

प्रा.नवनाथ ज्ञानोबा पवळे

डॉ. विठ्ठल सखाराम जाधव

दयाराम मरके

Publication
Shaurya Publication
Khadgao Road, Kapil Nagar, Latur-413512
Email-hitechresearch11@gmail.com

Printing
Shaurya Offset, MIDC, Latur

First Edtion – 14th Dec. 2019

Note :-Views, idea and materials published in this ISBN Book are intellectual properties of author (s). Author(s) is/ are solely responsible for their publication and not the Editors, Principal or publisher.

© All right are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved or transmitted in any form, by any means, without the written permission from **prof. Navnath Pawale and Dr. Vitthal**

ISBN : 978-93-88732-09-3

अनुक्रमणिका

1.	अण्णाभाऊ साठे : जीवन,साहित्य आणि कार्य प्रा.डॉ.आहिरे भास्कर मुरलीधर	10
2.	अण्णाभाऊ साठे- जीवन, साहित्य आणि कार्य डॉ. राणी जगन्नाथराव जाधव	15
3.	अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक विचार गोकर्णा दगडू शिंदे	21
4.	अण्णा भाऊ साठे : जीवन, साहित्य आणि कार्य प्रा.डॉ.रमेश वसंतराव गटकळ	26
5.	समाज क्रांतीचे जननायक: अण्णाभाऊ साठे डॉ. भालेराव जे.के.	31
6.	अण्णाभाऊ साठे यांचे जीवन साहित्य आणि कार्य डॉ.जे.बी.कांगणे.	34
7.	साहित्यरत्न अण्णाभाऊ साठे प्रा. डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे	40
8.	**अण्णा भाऊ साठे - एक अनुभवाचे विद्यापीठ** **डॉ. लहूकुमार खंडाळे**	**47**
9.	जागतिक संदर्भात अण्णाभाऊ साठेंची प्रासंगिकता मनिषा बाळासाहेब वल्लाळ	50
10.	अण्णा भाऊसाठे यांच्या लेखनातील सामाजिकतेचे वास्तव चित्रण:कादंबरी वाङ्मय प्रकाराच्या अनुषंगाने प्रा.डॉ. रेखा कचरूजी मेश्राम	54
11.	अण्णा भाऊ साठे : मानवतावादी साहित्यिक डॉ. एन.व्ही. शिंदे	59
12.	दलित साहित्य आणि अण्णाभाऊंची दलित कथा आणि ग्रामीण कादंबरी प्रा. डॉ. नंदकुमार शंकरराव इंगळे	63
13.	**अण्णाभाऊ साठे - मानवतावादी साहित्यिक** प्रा. निवृत्ती मागेतगाव टार्फे	**70**

ISBN : 978-93-88732-09-3

समाज क्रांतीचे जननायक: अण्णाभाऊ साठे

डॉ. भालेराव जे.के.
(लोकप्रशासन विभाग), स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

प्रास्ताविक :

भारतातील विषमताधिष्ठीत समाजव्यवस्थेने धर्माच्या नावाखाली हजारो वर्षांपासून शोषित, वंचित, दलित, पददलित व गरीब लोकांचे शोषण केले. त्यामुळे हा समाज अज्ञान, अन्याय, दास्य याच्या गुलामीत खितपत पडला. अशा समाजात आत्मभान व जाणीव जागृती करण्याचे कार्य ज्या महान विभूतींनी केले त्यातील एक साहित्यरत्न अण्णाभाऊ साठे हे होते. त्यांनी आपल्या लेखणी व विचारातून कथा, नाट्य, कादंबऱ्या, पोवाडे, लावणी, वग, गवळण, प्रवास वर्णन व चित्रपट यांच्या माध्यमातून समाजातील अन्याय, अत्याचार, चालिरिती आणि अंधश्रध्दा यावर प्रहार करून स्वातंत्र्य, समता व सामाजिक न्यायाची प्रेरणा दिली.

या देशातील सर्व प्रकारची विषमता, गुलामगिरी, लिंगभेद, धर्मभेद, जातीभेद, वर्णभेद व वर्गभेद यातून मानवाला मुक्त करायचे असेल तर समतेचा विचार समाजमनात रूजविण्याचे कार्य अण्णाभाऊंनी आपल्या साहित्याद्वारे केले. या देशातील समाजव्यवस्थेने दलित माणसाला गुलाम बनविले होते. त्या गुलाम माणसाला अण्णाभाऊंनी आपल्या समर्थ लेखणीच्या बळावर 'नायक' नव्हेतर 'महानायक' बनविले.

*** अण्णाभाऊच्या साहित्यातील समाज वास्तव :**

अण्णाभाऊंनी समाजातील पण हजारो वर्षांपासून समाजाबाहेर असणाऱ्या अपेक्षित, शोषित, अत्याचारग्रस्त व वंचित लोकांची कदर केली. त्यांच्यात स्वाभिमान जागृत केला. समाज संघटीत करून अन्याय, अत्याचार करणाऱ्या व्यवस्थेविरोधात लढा उभारला. 'मुंबईची लावणी' या लावणीचा माध्यमातून मुंबई महानगरीचे वास्तव जीवन चित्रण केलेले पहावयास मिळते. मुंबई नगरीमध्ये एकीकडे हलाखीचे जीवन जगणारे, उघड्यावर राहणारे, फुटपाथवर झोपणारे, भीक मागून खाणारे, भुईवर झोपणारे कचरावेचक, भिकारी यांचे जीवन रेखाटले आहे. दुसरीकडे गगनचुंबी इमारतीत राहणारे, पैशाची उधळपट्टी करणारे, कुत्र्या मांजराला गादीवर बसवून शाल पांघरून घालणारे आणि दुध ब्रेड कुत्र्या-मांजराला भरविणाऱ्या लोकांचे चित्रण केले आहे.

'खुळवांडी' नावाच्या पहिल्या आपल्या कथासंग्रहात अण्णाभाऊंनी मुंबईच्या बकाल वस्तीतील गुन्हेगारी जमातीतील माणसांचे जीवन दर्शन मांडले आहे. आपल्या समाजव्यवस्थेने त्यांना गुन्हेगार बनविले आहे. अशा माणसाला भुकेची आग गप्प बसू देत नाही. त्याकरीता एखादी चोरी किंवा गुन्हा करण्यास भाग पाडते. जेव्हा अशा लोकांना समाजातील सभ्य लोक विचारतात तेव्हा ते सांगतात की, "आम्ही चोरी केली ती फक्त पोटासाठी, पोटाची भूक भागविण्यासाठी, कमावण्यासाठी नाही किंवा ऐश करण्यासाठी नव्हे!" याशिवाय अण्णाभाऊंनी 'स्मशानातील सोनं', 'खड्यातील हाड', 'बरबाद्या' व 'कंजारी' इत्यादी कथांच्या माध्यमातून त्यांनी गुन्हेगारी लोकांच्या जीवनाचे वास्तव मांडले. पोटासाठी गावकऱ्यांच्या उरल्यासाठी अंगणात ताटकळत बसलेले महार-मांग 'खड्यातील हाड' या कथेतून अस्पृश्यांचे वास्तव जीवन रेखाटले आहे. अस्पृश्यतेमागच्या कु-प्रथेपेक्षा आर्थिक विषमतेमुळे झालेले दाहक अनुभव अधिक ताकदीने अण्णाभाऊंनी

अण्णा भाऊ : साठे समताधिष्ठीत समाजव्यवस्थेचे तत्वज्ञ

1. प्रा विठ्ठल गुंडे
2. प्रा. नवनाथ पवळे
3. दयाराम मस्के

प्रा विठ्ठल गुंडे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरुर (का) येथे इतिहास विभाग प्रमुख तथा सहा. प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहेत. पदवीस्तरावर एकुण 10 वर्षे अध्यापनाचा त्यांचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा अंतराष्ट्रीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवलेला आहे. त्यांचे एकुण 12 शोधनिबंध प्रकाशित आहेत. सामाजिक . शैक्षणिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनिय कार्य केलेले आहे.

2) प्रा. नवनाथ पवळे हे कालिकादेवी महाविद्यालय शिरूर कासार येथे मराठी विभागात साहायक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना एकूण ९ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. 'अण्णा भाऊ साठे: जीवन व कार्य' हा संपादित ग्रंथ त्यांच्या नावावर आहे. एकूण सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

3) डॉ. दयाराम मस्के हे आदर्श महाविद्यालय हिंगोली येथे लोकप्रशासन विभागप्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना एकूण ३ वर्ष अध्यापनाचा अनुभव आहे. त्यांनी राष्ट्रीय तथा आंतरराष्टीय चर्चासत्रात सक्रिय सहभाग नोंदवला आहे. त्याबरोबर बार्टी सारख्या संस्थेचा हि त्यांना अनुभव आहे. एकूण ,सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य करताना ते दिसून येतात

ISBN : 978-93-88732-09-3

Publisher

Publisher
Shaurya Publication

www.publishjournal.co.in

Vol 7

ICMDR Mumbai 2020

INCULCATING HUMAN VALUES THROUGH ART, LITERATURE, CULTURE, MANAGEMENT AND TECHNOLOGY

ICMDR Mumbai 2020

Editors:

INCULCATING HUMAN VALUES THROUGH ART, LITERATURE, CULTURE, MANAGEMENT AND TECHNOLOGY

Vol. 7

- Edited by -

Dr Shivputra Kanade

&

Sunita Paul

VISHWABHARATI
RESEARCH CENTRE

INCULCATING HUMAN VALUES THROUGH ART, LITERATURE, CULTURE, MANAGEMENT AND TECHNOLOGY

Vol. 7

Edited by

Dr Shivputra Kanade & Sunita Paul

Published by:

VISHWABHARATI
RESEARCH CENTRE

Head Office:
Sunil Terraces, Block No.14, Near Central S.T. Bus Stand,
Latur-413512 (MS) India. Cell: 91-9422 467 462
e-mail: vishwabharati.submission@gmail.com
www.vishwabharati.in
ISBN: 978-93-89264-39-5

Price: ₹ 999| $ 45

Copyright © All Rights Reserved

First Edition 2020

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the Publisher and the Author, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law. All legal matters concerning the Publication / Publisher shall be settled under the jurisdiction of Latur (MS) Court only.

Cover Design Source: Images from Google and Internet
Printed, Typesetting, Cover Design by:

साहित्य आनंद
A GLOBAL LITERARY VOICE

CONTENTS

भर्तृहरीच्या नीतिशतकातील जीवनमूल्य: एक शोध
प्रा. डॉ. चंदन एम. बावलगावे १३

मराठी साहित्य आणि जीवनमूल्य: एक शोध
प्रा. डॉ. नामदेव सोडगीर १८

प्रभावी अध्यापनातून शालेय विद्यार्थ्यांमध्ये प्रतीत होणारे मानवी मूल्य
सोनिया वामनराव डावरे व डॉ. शिला स्वामी २६

आदिवासी काव्य: एक अभ्यास
प्रा. एस.टी. व्यवहारे ३२

ज्ञानेश्वरीतील पर्यावरण रक्षण नैतिक मूल्याचा अभ्यास
प्रा. डॉ. रूपाली कुलकर्णी व आकाश सुभाष गवते ४०

संत साहित्यातून मानवी मुल्यांची जोपासना
आकाश सुभाष गवते व प्रा.डॉ. रूपाली कुलकर्णी ४४

मानवी जीवन आणि मानवी मूल्ये
डॉ. शिला कमलाकर स्वामी ५२

ज्ञानेश्वरीतील पर्यावरण रक्षण नैतिक मूल्याचा अभ्यास

प्रा. डॉ. रूपाली कुलकर्णी व आकाश सुभाष गवते

प्रस्तावना:

संत ज्ञानेश्वरांनी जीवसृष्टीच्या प्रेमामुळे सूक्ष्म निरीक्षणाने निसर्गातील विविध घटकांचा साकल्याने विचार केला. प्रसंगानुरूप समर्पक अभंगांची रचना केली आणि पर्यावरणाचे चिंतन केले. नद्या, डोंगर, वृक्ष, वल्ली, अरण्य, वने, उपवने, समुद्र पशुपक्षी, पृथ्वी, चंद्र, सूर्य आणि मानव अशा एकूणच चराचर सृष्टीचे त्यांना विलक्षण प्रेम होते. निसर्गाप्रती पूज्यभाव आपल्या चिंतनातून माऊलींनी प्रस्तुत केला. पर्यावरणासंबंधीचे दोन दृष्टिकोण- जीव केंद्री आणि वसुधा केंद्री, ज्ञानेश्वरीमध्ये उद्धृत झालेले दिसतात. ज्ञानेश्वरांनी पर्यावरण, निसर्ग अशा शब्दांचा वापर ज्ञानेश्वरीमध्ये न करता जीवसृष्टी आणि भूतसृष्टी अशा शब्दांचा वापर

प्रा. डॉ. रूपाली कुलकर्णी: स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय, बीड (महाराष्ट्र).
आकाश सुभाष गवते: स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय, बीड (महाराष्ट्र).

केलेला आहे. प्रस्तुत प्रपंचातून ज्ञानेश्वरीतील पर्यावरण रक्षण मूल्याचा एकविसाव्या शतकात आग्रह सादर करण्याचा लेखकाचा हा प्रयत्न !

ज्ञानेश्वरी: पर्यावरण रक्षण:

१. ज्ञानेश्वरांनी अनेक दाखले देऊन मानवी जीवन आणि निसर्ग यातील सहसंबंध विशद केला आहे. निसर्गातील झाडे, ढग, पाणी, हवा, प्रकाश या घटकांचे मानवाप्रती निसर्ग समतेचे तत्व ज्ञानेश्वरांनी खालील ओवीमधून मधून सांगितले आहे.

उत्तमातें धरिजे। अधम तरी अव्हेरीजे।

हे काहीच नेणिजे। वसुधा जेवीं।। ज्ञानेश्वरी १२-१४५

२. निसर्गाचा आस्वाद मानवाने जरूर घेतला पाहिजे. परंतु नैसर्गिक साधन संपत्तीचा उपभोग हा कृतज्ञतेच्या भावनेतून घ्यायला हवा हे माऊली सांगतात. माणसाने समृद्ध जीवनासाठी निसर्गाप्रती परोपकार भाव ठेवणे अत्यावश्यक आहे हे माऊली विशद करताना समृद्ध जीवनाची घडी बसवताना निसर्गाचं संतुलन राखणं हे मानवाचे परमकर्तव्य आहे. हे ज्ञानोबांनी खालील ओळीमधून सांगितलेले आहे.

नगरे रचावीं। जलाशये निर्मावीं।।

महावनें लावावीं। नानाविधें। ज्ञानेश्वरी १४-२३३

वसंत तेथ वनें। वन तेथ सुमनें।

सुमनीं पालिंगनें। सारंगाची।। ज्ञानेश्वरी १८-१६३५

नातरी उद्यानी माधवी घडें। तेथ वनशोभेची खाणी उघडे।

आदिलापासोनि अपाडें। जियापरी।। ज्ञानेश्वरी ०१-४३

३. विश्व आणि मानव यात भेद असता कामा नये हे ज्ञानोबांनी आपल्या बाराव्या अध्यायातील ओळींमधून सांगितले आहे. वसुधैव कुटुम्बकम हा विचार माऊलींनी ओवीतून मांडला आहे. कारण माणूस आणि निसर्ग यात अखंड ऐक्य आहे आणि हीच अद्वैत भक्ती आहे असे

संत साहित्यातून मानवी मुल्यांची जोपासना

आकाश सुभाष गवते व प्रा. डॉ. रूपाली कुलकर्णी

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रामध्ये ज्ञानोबारायांपासुन तुकोबारायांपर्यंत वारकरी संतांची प्रगल्भ परंपरा लाभलेली आहे. याच प्रभावळीमधिल अथपासून इतिपर्यंत संत साहित्यातून ठिकठिकाणी मानवी मुल्य जोपासण्यात आली असे आपणास दिसुन येईल. संतांचे विचार दूरदृष्टीने परिपूर्ण आहेत. याचा प्रत्यय आपल्याला त्यांच्या अभंग, ओवी, भारूड, गौळणी, विरहिणी इत्यादी साहित्यातून दिसुन येते. हे साहित्य प्रासादिक तर आहेच पण त्यामध्ये मुल्य शिक्षणाचा मोठा भाग दिसुन येईल. यावरून आपल्या असे ध्यानात येईल की संत हे फक्त पारलौकिक गोष्टीवरच बोलतात असे नाही तर त्यांचे विचार ऐहिक बाबींचाही तेवढाच विचार करतात. त्याबद्दल

आकाश सुभाष गवते: स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय, बीड (महाराष्ट्र)
प्रा. डॉ. रूपाली कुलकर्णी: स्वातंत्र्यवीर सावरकर महाविद्यालय, बीड (महाराष्ट्र)

माऊलींची एक ओवी प्रसिद्धच आहे यामध्ये ज्ञानोबाराय म्हणतात की,

"जयाचे ऐहिक धड नाही।। तयाचे परत्र पुरासी काही।।"

ज्ञानेश्वर महाराज स्पष्ट निर्देश करतात की ज्याच्या दैनंदिन जिवनातील अडचण सोडवता येत नाही त्याने ब्रम्हज्ञानाच्या गप्पा मारणे व्यर्थ आहे. म्हणुनच त्या संतसाहित्यामध्ये आपणास जागोजागी मानवी मुल्यांची जोपासना करण्यात आली आहे याचे कितीतरी प्रातिनिधिक नमुने आपणास पहावयास मिळतात.

संत साहित्यातून मानवी मुल्यांची जोपासना:

१. वक्तशीरपणा:

नेहमीच लहानथोरांच्या तोंडी वक्तशीरपणा या मुल्याबद्ल सांगितले जाते आजच्या काळात तर वेळेला खुप महत्व आहे, या स्पर्धेच्या युगात तर एका एका सेकंदाचा विचार केला जातो परंतु त्या काळातही सुमारे पावणेचारशे वर्षांपूर्वी तुकोबाराय सांगतात,

"मढे झाकुनिया करीती पेरणी।। कुणबियाची वाणी लवलाहे।।"

(तु. गा. अ. क्र. ३५५८)

या अभंगांमध्ये महाराजांनी वेळेचं महत्त्व सांगितले आहे. ते म्हणतात ज्या त्या गोष्टी ज्या त्या वेळेसच झाल्या पाहिजेत. यासाठी सर्वांना सुपरिचित असलेला व्यवसाय म्हणजे शेती..! शेतीमधिल एक उदाहरण तुकाराम महाराज देतात शेतकरी वेळप्रसंगी मढे झाकुन पेरणी करतात. शेतकरी पेरणीच्या काळात कितीही तातडीची कामे दुर सावरतात व अगोदर पेरणी करतात. शेतीचा हंगाम जुनमधिल १५ किंवा २० तारखेला चालु होतो. त्यावेळी शेतकरी त्यांचं पेरणीचं अर्थात पिक लागवडीचं काम वेळीच चोख बजावतात., नव्हे जर त्यांनी वेळीच पेरणी केली नाही तर वेळ निघुन गेल्यावर कितीही काम केले तरी उपयोग नसतो ग्रामिण भागामध्ये एक पेरणीसंदर्भातच एक म्हण प्रसिद्ध आहे, "रीण काढुन सण करणेष म्हणजे प्रसंग कुणाकडून काहि पैसे उसनवारी घेतले तरी चालतील पण ते काम वेळीच झाले पाहिजे. सुप्रसिद्ध हिंदी लेखक हरीवंशराय बच्चन

Dr Shivputra Kanade is Principal Advisor of Vishwabharati Research Centre and Editor-in-Chief of Thematics Journals.

Mrs Sunita Paul is Publishing Head of AABS Publishing House, Kolkata and Managing Editor of Sahitya Anand.

VISHWABHARATI
RESEARCH CENTRE

9 789389 264

Dr. Sachin Kandale 2019-20
Sanskrit
Proceeding 148

ISSN: 2454 - 7905

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

website: WWW.WIIDRJ.com

Vol. I Special ISSUE - XXIII Year – 6 14 March 2020

भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्था, अंबाजोगाई.

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

Special Issue for Sanskrit

One Day National Level Interdisciplinary Conference

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद)

संस्कृत - मराठी ऋणानुबंध

संपादक

प्रा. सचिन कंदले

आयोजक व संस्कृत विभाग प्रमुख

डॉ. संजय शिरोडकर

प्राचार्य व संयोजक

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

सह संपादक

प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे

प्रा. डॉ. रमेश गटकळ

प्रा. आनंद रत्नपारखे

प्रा. अशोक रुपनोर

Bhartiy Shikshan Parasarak Sanstha

Kholeswar Madhyamic Vidyalaya, Ganesh Nagar, Kuttar Vihir Ambejogai.

Email: bsps2011@rediffmail.com

::Address for Correspondence::

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief: Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred)

Principal, Sanskrti Public School, Nanded (MH. India)

Email: Shrishprakashan2009@gmil.com Website: WWW.WIIDRJ.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No.624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH), Nanded – 431605(India -Maharashtra)

Email:umbarkar.rajesh@yahoo.com Shrishprakashan2009@gmil.com Mob. No: 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International contact only +91-8857894082)

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred) ISSN – 2454 - 7905

148.	वेदशास्त्रातील पाणी आणि पर्यावर्णाचा - एक चिकित्सक अभ्यास	प्रा. नारायण भर्तरीनाथ शिंदे	572
149.	मराठी भाषेसाठी संस्कृत भाषेचे योगदान	प्रा. बालासाहेब विष्णू कटारे	577
150.	कालिदास आणि मराठी साहित्य	डॉ. अंजली आनंद चौरे	581
151.	संस्कृत भाषेचा इतर भाषांवर झालेला परिणाम	डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे	583
152.	संस्कृत भाषेचा वैज्ञानिक परिभाषेवरील प्रभाव	डॉ. कवीश्वर रुपाली विजय	587
153.	संस्कृत लोककथांचे स्वरुप विशेष	प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर को. गवते	589
154.	यज्ञ : पर्यावरणावार होणारा परिणाम	तारे अमृता गजानन	592
155.	संस्कृत भाषेतील शब्द, म्हणी व वाक्प्रचाराचा मराठीत वापर	प्रा. ज्योती उद्धवराव मामडगे	595
156.	संस्कृत भाषेतील न्याय आणि मराठी भाषेतील वाक्प्रचार यांचा ऋणानुबंध	प्रा . डॉ . मीनाक्षी सुभाष भांदककर	598
157.	संस्कृत ३ मराठी ऋणानुबंध	प्रा . डॉ . मीनाक्षी देव	604
158.	संस्कृत व मराठी नाटकांचा अभ्यास	डॉ. राजाराम सोनटक्के	607
159.	योगवासिष्ठ संस्कृत ग्रंथाचे मराठी अनुवाद	डॉ. निवेदिता सराफ	611
160.	प्रधानमंत्री पिक योजना एक महत्त्वपुर्ण वरदान	डॉ. अशोक मारुती कोरडे	616
161.	गाय : वैज्ञानिक महत्व	प्रा.सचिन कंदले	621
162.	संस्कृत सुभाषितांचा मराठी भाषेवर झालेला परिणाम	डॉ. मधुकर क्षीरसागर	623
163.	संस्कृते विज्ञानम् (Science in Sanskrit)	प्रा. रमाकांत आयाचित	627
164.	योग- विज्ञान का अर्थ और विविध प्रकार	प्रा. डॉ. सुनील म. पंढरे	629
165.	योगा में कुन्डलिनी जागृती - एक अद्‌भुत शक्ति का अध्ययन	श्री. करण सुनील जैन	632
166.	अग्निहोत्र पर्यावरण पूरक सत्य	प्रा.डॉ.रूपाली कुलकर्णी शिंपली नितीन जोशी आकाश सुभाष गवते प्रा.दीपा देशपांडे	635

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed) ISSN – 2454 - 7905

गाय : वैज्ञानिक महत्व

प्रा.सचिन कंदले
स्वा.सावरकर महाविद्यालय,बीड.

भारत देश हा कृषिप्रधान मानला जातो. याचाच एक अर्थ भारत एक पर्यावरणपूरक राष्ट्र आहे. त्यामुळे केवळ अन्नधान्य निर्मिती एवढाच उद्देश नसून लहानातल्या लहान म्हणजे अतिसूक्ष्म कृमी कीटकापासून ते वनचर प्राण्यांपर्यंत जीवसृष्टीचे वरदान लाभले आहे. पक्षी, जलचर, भूचर व उभयचर अशा प्राण्यांची शृंखला याठिकाणी अस्तित्वात आहे. या प्राण्यांमध्ये पाळीव प्राणी आणि वन्यप्राणी असे भेद आहेत. सामान्यपणे भारतात बहुतांश लोक शेतीवर आपली उपजीविका करतात त्यामुळे जवळपास सर्व शेतकऱ्यांकडे गाय हा पाळीव प्राणी होता व आहे. हिंदू धार्मिक क्षेत्रात तर गाईला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. भगवान श्रीकृष्णाच्या जीवन चरित्रात गाय हा एक अविभाज्य भाग आहे. प्राचीन ग्रंथांमध्ये तर गाईचे विशेष महत्त्व प्राचीन ऋषींनी वर्णित केले आहे. महर्षी वाल्मिकींचे रामायण असो वा महर्षी व्यास कृत महाभारत किंवा महाकवी कालिदासविरचित रघुवंशम या महाकाव्यात गाईचे वर्णन विशेषत्वाने आलेले आहे. म्हणजेच प्राचीन काळापासून गायीला असाधारण महत्त्व होते. भारतात गाईला गो, गोमाता धेनु अशी अनेक नावे आहेत.

धेनुः सदनं रयीणाम्|
गाय सर्व संपत्तीचे भांडार आहे.
(अथर्ववेद ११.१.३४)

धार्मिक महत्त्व :

हिंदू धर्मात गाईला देवता प्रमाणे मानले गेले आहे. पवित्रतेचे, संपन्नतेचे व मांगल्याचे प्रतिक म्हणून गाईला विशेष महत्त्व आहे. ऋग्वेदातील एका ऋचेत गायींचे महत्त्व सांगताना-

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानां अमृतस्य नाभिः|
प्र नु वोचं चिकितुषे जनाय मा गां अनागां आदितिं वधिष्ट||

गाईस माता, बहीण किंवा अन्य प्रमाणे माना. गाईला केव्हाही मारू नका. गाय निर्दोष व निरपराध आहे. हिंदू धर्मातील पवित्र व सर्वात मोठा सण असणाऱ्या दीपावली उत्सवाची सुरुवात वासरासह असणाऱ्या गायीच्या पूजनाने म्हणजेच वसुबारसने होते. हिंदू, जैन,पारसी या धर्मातही गाईला पूजनीय मानले आहे. भगवान श्रीकृष्णाला गोपाल, गोवर्धन, गोकुळ, गोरक्षनाथ अशी अनेक नावे गाईच्या संदर्भावरूनच मिळाली आहेत.

भारतीय प्रजाती :

जगभरातील विविध देशांमध्ये गाईंच्या विविध प्रजाती आढळतात परंतु विशेष हे की वैज्ञानिकदृष्ट्या परिपूर्ण अशा प्रजातींमध्ये भारतीय गाय व गोवंश सर्वात प्रभावी आहे. ब्राझील, इस्रायल, अमेरिका व अन्य देशांच्या तुलनेत भारतीय गायींचे महत्त्व उल्लेखनीय आहे. गाईच्या नरवंशास बैल, सांड, वळू अथवा खोंड असे म्हणतात. व मादीवंशास कालवड असे म्हणतात. भारतीय वंशाच्या गाईमध्ये जवळपास २८ प्रकारच्या प्रजाती आढळतात. ज्यामध्ये गिर, गवळाव, देवणी, सहिवाल, हरयाणी, खिल्लार,कंधारी, थारपारकर, अंगोला, गुंतूर,डांगी, कांकरेज, गावठी, निमाडी, राठी, माळवी, हल्लीकर, अंबाचेरी, वारगू, वेच्चुर, बारगूर, पोनवार, केंकाथा, कागारगोड, केरीघर, नागोरी, गंगातीरी, मेवाती, सिरी, पंगानुर इत्यादी प्रजाती आढळतात. गाईचे शास्त्रीय नाव हे 'बोस टोरस' असे आहे. हा एक सस्तन प्राणी आहे.

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed) ISSN – 2454 - 7905

गाईचे औषधी महत्त्व :

गाय हा एक असा प्राणी आहे की;नी केवळ धार्मिक विधींसाठी अथवा केवळ तिच्यात देवतांचा वास आहे म्हणून तिची पूजा पूजा केली जाते असे नाही तर गाय जिवंत असताना मनुष्याला व पर्यावरणाला समृद्ध करणारी तर आहेच पण मरणोत्तरही जमिनीची सुपीकता वाढवण्यामध्ये मृत शरीराचा उपयोग होतो. गाईमुळे कसलाही व कोणावरही दुष्परिणाम होत नाही. गाईचे शेण, मूत्र, दूध, दही, तूप हे सर्व घटक मानवाच्या व पर्यावरणाच्या उपयोगी असणारे असून यांच्यामुळे कसलीही हानी पोहोचत नाही. दूध, दही, तूप, शेण, गोमूत्र यांना पंचगव्य असे म्हटले आहे. या पंचगव्या पासून अनेक औषधांची निर्मितीही झालेली आहे. गायीच्या शेणाची गोवरी व त्यावर गाईच्या दुधापासून बनविलेले तूप टाकून प्रज्वलित केल्यास घरात येणारे विषाणू रोखले जातात. गाईच्या दुधात २१ प्रकारचे आम्लं ११ प्रकारचे फ्याट सहा जीवनसत्व २५ धातू जन्य तत्व चार प्रकारचे फॉस्फरस व ११ प्रकारचे नायट्रोजन तत्व आढळून येतात. गायीचे शेण हे शेतीसाठी वरदान मानले जाते. कारण शेतीसाठी हे शेणखत सोनखत म्हणून वापरले जाते. जमिनीचा कस वाढणे, जमिनीतील अयोग्य विषाणूंचा नाश करणे व पिकांच्या सर्वोत्तम वाढीसाठी शेणखताचा वापर अत्यंत गुणकारी मानला जातो. तसेच साबण निर्मितीतही शेणाचा वापर केला जातो. गोमूत्र हे तर अमृतासमान मानले आहे. अनेक रोगावर औषध म्हणून जसे गोमूत्र आवश्यक मानले जाते तसेच शेतकऱ्यांसाठी जीवामृत तयार करण्याच्या पद्धतीत गोमुत्राशिवाय जीवामृत बनवणे शक्य होत नाही.या जिवामृता मुळे जमिनीचा कस वाढवून पिकासाठी अत्यंत लाभदायक असे पोषक तत्व वाढतात व परिणामी अन्नधान्याच्या उत्पादनातही वाढ होते. औषध, खत, उत्पन्न वाढ अशा त्रिपद्धतीत गोमूत्राचा वापर अत्यंत महत्त्वपूर्ण मानला जातो.

गौमये वसे लक्ष्मी,
गौमूत्रे धनवंतरी|

असे म्हटले जाते म्हणून धार्मिक विधी करिता वापरणारे गोमूत्र मानवी उपयोगासाठी ही अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे कारण-

- चमचाभर गोमूत्रात दोन थेंब मोहरी तेल मिसळून नाकात टाकल्याने बंद नाक त्वरित मोकळे होऊन श्वास घेण्यातला अडथळा दूर होतो.
- ८० प्रकारच्या वात रोगांमध्ये गोमूत्र एकमात्र औषध आहे.
- लघुशंका शौच अथवा मलावरोध व्यवस्थित न होणे किंवा बंद होणे यावर देखील गोमुत्र हेच औषध आहे.
- गोमूत्र मधुमेह नियंत्रणात ठेवते
- हृदयविकार म्हणजेच रक्तवाहिन्यात गुठळ्या तयार होण्याचे प्रमाण गोमूत्र सेवनाने कमी होते. धमन्या आणि शिरांमध्ये गोमूत्र कोलेस्टेरॉल साठू देत नाही.

यथा सर्वमिदं व्याप्तं जगत् स्थावर-जंगमम्|
तां धेनु शिरसां वन्दे भूत-भव्यस्य मातरम||

समस्त सृष्टीला जिने सर्व व्याप्त केले आहे अशा भूतकाळाच्या व भविष्याच्या जननीला मी विनम्रपणे नमस्कार करतो.महर्षी वसिष्ठांनी ही एका श्लोकात सांगितले आहे.

सुरुपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः |
गावो मामुपातिष्ठन्तामिती नित्यं प्रकीर्तयेत ||

सुंदर तथा अनेक रुपरंग असणारी विश्वरूपिणी गोमाता सदैव माझ्या निकट राहो अशी प्रार्थना नित्य प्रतिदिन करावी. गवोपनिषदात महर्षी वसिष्ठांनी दैनंदिन जप करण्याच्या मंत्रात सांगितले आहे.

Scanned by CamScanner

Dr. Sachin Kandale 2019-20 Proceeding
Sanskrit

ISSN 2454-7905

152

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 6, Vol.I, Issue-XXIII, 14 March 2020

भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्था, अंबाजोगाई.

स्वा.सावरकर महाविद्यालय, बीड.

Special Issue for Sanskrit

One day National Level Interdisciplinary Conference

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद)

संस्कृत–मराठी ऋणानुबंध

* संपादक *
प्रा.सचिन कंडले
आयोजक तथा संस्कृत विभाग प्रमुख

* सह-संपादक *
प्रा.डॉ. सोपान सुरवसे
प्रा.डॉ.रमेश गटकळ
प्रा.आनंद रत्नपारखे
प्रा. अशोक रूपनोर

डॉ. संजय शिरोडकर
प्राचार्य व संयोजक
स्वा.सावरकर महाविद्यालय, बीड.

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete
Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH India) Email shrishprakashan2009@gmail.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar
House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067
Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred) ISSN – 2454 - 7905

ISSN: 2454 - 7905

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

website: WWW.WIIDRJ.com

Vol. I	Special ISSUE - XXIII	Year – 6	14 March 2020

भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्था, अंबाजोगाई.

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

Special Issue for Sanskrit

One Day National Level Interdisciplinary Conference

(एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद)

संस्कृत - मराठी ऋणानुबंध

संपादक

प्रा. सचिन कंदले

आयोजक व संस्कृत विभाग प्रमुख

डॉ. संजय शिरोडकर

प्राचार्य व संयोजक

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड.

सह संपादक

प्रा. डॉ. सोपान सुरवसे

प्रा. डॉ. रमेश गटकळ

प्रा. आनंद रत्नपारखे

प्रा. अशोक रुपनोर

Bhartiy Shikshan Parasarak Sanstha

Kholeswar Madhyamic Vidyalaya, Ganesh Nagar, Kuttar Vihir Ambejogai.

Email: bsps2011@rediffmail.com

::Address for Correspondence::

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief: Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred)

Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH. India)

Email: Shrishprakashan2009@gmil.com Website: WWW.WIIDRJ.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No.624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH), Nanded – 431605(India -Maharashtra)

Email:umbarkar.rajesh@yahoo.com Shrishprakashan2009@gmil.com Mob. No: 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International contact only +91-8857894082)

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred) ISSN – 2454 - 7905

93.	कर्णभार नाटकातील कर्णाचे दान	सुनार सोनाली रंगनाथ	349
94.	संस्कृत भाषेची निर्मिती व्याप्ती आणि महत्व	प्रा. नवनाथ ज्ञानोबा पवळे	351
95.	योगेन चित्तस्य पदेन वाचां मलं शरीरस्य च वैद्यकेन।	डॉ.धर्णजय यज्ञेश्वरराव कहाळेकर	353
96.	संस्कृतातील तत्सम तद्भव शब्द	प्रा. विजया दे. जगताप	357
97.	अभिजात : शाकुंतलं सेव्यताम्	प्रा. जयश्री मुरलीलाल बनगे	361
98.	ऋग्वेदातील सूक्तांमधून व्यक्त होणारे निसर्गप्रेम	प्रा. ओंकार रमेश पाठक	367
99.	आरोग्यवर्धिनी तुळस	प्रा. सचिन कंदले	370
100.	प्रवास मत्स्योपाख्यानाचा	डॉ. ओंकार शामसुंदर जोशी	372
101.	कौटिल्याची चाणक्या निती आणि आजची व्यापार परिस्थिती	प्रा. डॉ. काळे डी. बी.	375
102.	संस्कृत सुभाषिते व म्हणी	प्रा. डॉ. सौ. पौर्णिमा चंद्रकांत मोटे	378
103.	संस्कृत भाषा व मराठी भाषा साम्यस्थळे	सुवर्णा बाबुराव कळसे	381
104.	विज्ञान आणि अध्यात्म अद्वैत भाव : संस्कृत भाषेचे महत्व	स्वाती कुलकर्णी	385
105.	मानव जीवन में योग का महत्त्व"	प्रा. डॉ. भारती एस. आर.	389
106.	श्रीमद्भगवद्गीता व ज्ञानेश्वरीतील कर्मविचार	स्वप्नील ठाकरे	392
107.	गाथासप्तशती: एक अन्वयार्थ	डॉ. गोवर्धन काशीनाथ मुळक	397
108.	यज्ञ : पर्यावरणावर होणारा परिणाम	डॉ. विनोदकुमार विलासराव वायचळ 'वेदार्य'	402
109.	संगीत शाकुंतल'व 'अभिज्ञानशाकुन्तलम्' नाटकांमध्ये असलेले साम्यभेद	डॉ. एकनाथ श्रीपती फुटाणे	405
110.	संस्कृत भाषा व मराठी भाषा उच्चारणशास्त्र	Aditi Madhavan	411
111.	विभक्तीविचार संस्कृत व मराठी भाषेच्या संदर्भात	डॉ. विजयकुमार शिवदास ढोले	416
112.	मानवी जीवनात योगाचे महत्त्व	डॉ.भगवान शंकरराव वाघमारे	419
113.	संस्कृत व पाली भाषा सहसंबंध	प्रा. बनसोडे जी.एस.	422
114.	यज्ञ पद्धतीचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम	डॉ. जगदाळे किरण आगतराव	424
115.	अग्निहोत्र – वैज्ञानिक दृष्टीतून	अश्विनी गोविंदराव वडीकर	427
116.	नाट्यशास्त्रात वर्णन केलेले नाट्यगृह - रचना व प्रकार	प्रा. ऍ. प्रज्ञा कोनाडे प्रा. सौ. कल्याणी आर्लेकर चामणीकर	431
117.	भरतमुनींच्या नाट्यशास्त्राचा मराठी नाटकावर प्रभाव	प्रा. डॉ. राजकुमार किशनराव यल्लावाड	437
118.	मराठी कीर्तन परंपरेवरील संस्कृत भाषेचा प्रभाव	वसुदेव पाटलोबा मुंडे	440
119.	काश्यपीय कृषिसूक्तीवर्णित धान लागवडीच्या पद्धती	मंगेश पाठक	445
120.	संस्कृत भाषेचा विज्ञावर असलेला प्रभाव	Prakash Shantaram Khedlekar	452

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed) ISSN – 2454 - 7905

आरोग्यवर्धिनी तुळस

प्रा.सचिन कदले
स्वा.सावरकर महाविद्यालय,बीड

प्रत्येक भारतीय ग्रामजीवनात वृक्ष-वनस्पती ह्या जीवनाचे एक अविभाज्य अंग आहेत. बहुतेक धार्मिक उत्सवात वृक्ष पूजा केली जाते. केवळ धार्मिक दृष्ट्या नव्हे तर कलात्मक सजावटीसाठी ही वृक्ष महत्त्वाचे ठरू लागले आहेत. पिंपळ, वड, अशोक, कडुलिंब हे वृक्ष आपल्या जीवनाचा अविभाज्य भाग झाले आहेत. परंतु या सर्व वृक्ष वनस्पतींमध्ये धार्मिक, अध्यात्मिक, आरोग्यदायी व शोभेच्या दृष्टीनेदेखील आपल्या जीवनात सर्वाधिक महत्त्वाचे आदराचे व पवित्र स्थान तुळशीलाच आहे.

प्राचीन काळापासून भारतीय संस्कृतीने वृक्ष, वनस्पती व निसर्गाच्या या सर्व घटकांना अत्यंत महत्त्वाचे स्थान दिले आहे वैदिक साहित्यातही मानवी जीवनाच्या स्वास्थ्यासाठी व समृद्धीसाठी वनस्पतींना महत्वपूर्ण मानले गेले आहे.वेदाचा एक भाग असणाऱ्या आयुर्वेदाला 'उपवेद' असे म्हटले जाते. त्या आयुर्वेदातही वृक्ष वनस्पतींच्या औषधीयुक्त गुणांचा स्वीकार केला आहे व म्हणूनच

नास्ति मूलम् अनौषधम्।

म्हणजे एकाही झाडाचे मूळ असे नाही कि ज्यापासून औषध बनू शकत नाही.

मानवाच्या मानसिक व शारिरीक आरोग्यासाठी वनस्पतींचे महत्त्व नमूद केले आहे त्यामुळेच आपण आपल्या दैनंदिन व्यावहारिक जीवनात वृक्ष-वनस्पती यांना धार्मिक श्रद्धेने आदराचे स्थान देतो.

माणसाच्या निर्मितीबरोबरच रोग व औषध हे दोन शब्द मानव ऐकत आला आहे. जेव्हा शारिरीक अस्वस्थता आपल्याला वाटू लागते तेव्हा औषधोपचाराची गरज भासते. अर्वाचीन काळातील औषधाप्रमाणे प्राचीन काळात तात्काळ उपचार पद्धती अथवा वर्तमान सेवा नसल्याने वैद्यांकडून रोगावर उपचार केले जात असत. त्यावेळी सामान्य वनस्पती व काही ही काष्टौषधीचा औषध म्हणून स्वाभाविकपणे उपयोग केला जात असे व त्यांच्या उपयोगाने लहानच नव्हे तर मोठ्या रोगांचे तात्काळ निर्मूलन होत असे अशा औषधी वनस्पती पैकी एक महत्वपूर्ण वनस्पती म्हणजे तुळस.

तत्कालीन ऋषींनी तुळशीच्या निरंतर प्रयोगाने ही वनस्पती एकाच नव्हे तर अनेक लहान-मोठ्या रोगावर उपयोगी वनस्पती आहे हे लक्षात आले. वातावरणातील शुद्धता, विविध रोगावरील उपचार पद्धतीत महत्वपूर्ण भाग यामुळे तुळशी प्रत्येक घराच्या अंगणात आली. घरातील स्वास्थ्यही तुळशी वृंदावनामुळे चांगले राहू लागले. प्राचीन आयुर्वेदीय ग्रंथांमध्येही तुळशीची प्रशंसा केली आहे व तुळशीचे गुणवर्णन केले आहे. कफ, ताप, खोकला यावर वापरण्यात येणाऱ्या औषधात तुळशीचा उपयोग केला आहे.

दुर्वा कषाया मधुराश्च शीता पित्ततृषारोचक वान्तिहृज्य:।
तुलसी कटुका तिक्ता हृद्योष्णा दाहपित्तकृता ॥

दुर्वा ही तुरट-गोड तर तुळस ही कडू-तिखट ,दुर्वा शीत तर तुळस उष्ण,दुर्वा पित्ततृशारोचक म्हणजे पित्त आणि तहान शमविणारी तर तुळस ही भूक वाढविणारी,दुर्वा आणि तुळस यांचे गुणधर्म विरुद्ध असल्याने दुर्वा गणपतीला चालते पण तुळस चालत नाही असेही वर्णन ग्रंथात आढळले.

तुळशी चे वर्णन 'तीक्ष्ण' असे केले जाते पण ही तीक्ष्णता तिच्या वासापुरती व लहान-मोठ्या जीव जंतूंचा नाश यापुरतीच मर्यादित आहे. अन्य औषधांपेक्षा तुळस ही श्रेष्ठ आहे. तुळशीचे पान देवाचा प्रसाद, चरणामृत व पंचामृत इत्यादी मध्ये वापरतात. तुळस नेहमी ताजी व तिच्या नैसर्गिक रूपातच घेतात त्यामुळे शरीरात काही विजातीय जहरी घटक उत्पन्न होण्याचा संभव नसतो तुळशी बरोबरच सुंठ ,मिरी, वेलफळाचा गर, लिंबाची कोवळी पाने, वेलदोडे अशांचे मिश्रण केले कि तिचे घरगुती औषधात रुपांतर होते.

तुळशीच्या जाती :

सर्वसामान्यांना तुळशीच्या दोन जाती माहित आहेत आहेत

१) राम तुळस

२) कृष्ण तुळस

राम तुळशीला गोरी असेही नाव आहे या राम तुळशीच्या पानांचा रंग थोडा फिका असतो तर कृष्ण तुळशीची पाने काळसर हिरवी असतात व या तुळशीत कफनाशक गुण जास्त प्रमाणात आढळतात.औषधात अधिक प्रमाणात कृष्णतुळशीचाच वापर करतात कारण तिच्या गंधात व रसात तीक्ष्णपणा जास्त प्रमाणात आढळतो. तुळशीची आणखी एक जात म्हणजे 'रानतुळस' तिला 'कुठेरक' असेही म्हणतात. वृंदावनातल्या तुळशीपेक्षा तिचा गंध खूपच तीव्र असतो व विषाचा उतारा म्हणून ती अधिक कार्यक्षम ठरते. नेत्रदोष, रक्तदोष, कोड आणि प्रसूतीच्या वेळी औषधात ही तुळस खूपच उपयोगी पडते.तुळशीचे रोप सुमारे तीन ते चार फूट उंच वाढते साधारणपणे कोणत्याही प्रकारच्या जमिनीत ते उगवू शकते. तिची

Scanned by CamScanner

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed) ISSN – 2454 - 7905

बाग करण्यासाठी फारशी काळजी घ्यावी लागत नाही शेतातील काळी माती कुंड्यात भरून त्यात तुळशीचे बी टाकून रोज पाणी घातल्यास थोड्यात दिवसात तुळशीचे रोप उगवते.

सर्वौषधी तुळस :

ॲलोपॅथीच्या मते तुळस ही कफ शरीराबाहेर काढते व मलेरिया वगैरे रोगांचा नाश करते. थंडीत होणाऱ्या अनेक रोगांवर विशेषत: खोकला, पार्श्वशूळ, न्यूमोनिया, कॉलरा या रोगात तुळस अधिक उपयुक्त आहे.

युनानी औषध पद्धतीत तुळशीला 'रेहा' व तुळशीच्या बियांना 'तुख्मरेहा' ही नावे आहेत. तसेच या उपचार पद्धती शूळनाशक, वायूनाशक अशा प्रकारची आहे. तुळशीने हवा शुद्ध राहते तुळस ही यकृत व अमाशयाला शक्तिदायक आहाराच्या पचनास मदत करणारी असून मस्तकाची पीडा उत्पन्न करणारी व उष्ण प्रकृतीच्या व्यक्तींना हानीकारकही आहे.

'तुलसी' हा शब्द संस्कृत आहे. तुला म्हणजे उपमा अथवा सारखेपणा दूर ठेवते म्हणजेच जी अनुपम आहे, तुळशीचा रस सर्वोत्तम असतो म्हणूनच तिला 'सुरसा' असेही म्हणतात, सर्वत्र ती सहजपणे उपलब्ध होऊ शकते म्हणून तिला 'सुलभा' असेही नाव आहे, ग्रामीण भागात ती अधिक प्रमाणात आढळते म्हणून तिला 'ग्राम्या' असेही नाव आहे, वेदनेचा नाश करणारी आहे म्हणून 'शूलघ्नी' असेही तिला म्हणतात. तुळशीचे लॅटिन नाव 'ओसिमम सन्कटम' असे आहे .तुळस उचकी, खोकला, विष व कुशीत दुखणे या सर्वांचा नाश करणारी आहे. तुळस दुर्गंधीचा नाश करते म्हणून चरक ऋषींनी तिला 'पूतिगंधहा' असेही म्हटले आहे. भावप्रकाश हा ग्रंथ लिहिणाऱ्या पंडित भावमिश्र या लेखकाने तुळशीला हृदय म्हणजेच हृदयास प्रिय व हितकारक, त्वचारोगांचा नाश करणारी, मूत्रकृच्छ्र व रक्तदोषांतक म्हटले आहे.

वैश्विक वनस्पती :

भारताबरोबरच अन्य देशातही ही तुळशीवर बरेच संशोधन झाले आहे व संशोधनाअंती तुळस ही अनेक रोगांवर रामबाण उपाय आहे असे सिद्ध झाले आहे.

ब्राझीलमध्ये मूत्राशयाच्या विकारात, मॉरेशियास बेटात पक्षाघात व आमवात रोगाच्या उपचारासाठी तुळशीचा गरम काढा करून शरीरावर घामले जाते तर इज्राइल मधील लोक आपल्या धार्मिक व सामाजिक उत्सवात तुळशीची पूजा करतात.प्रख्यात निसर्गोपचार तज्ञ श्री. कार्तिकेय महादेविया म्हणतात की 'तुळशीची पाने दही अथवा ताकाबरोबर खाल्ल्यास वजन कमी होते, शरीरातील चरबी कमी होते त्यामुळे शरीर सप्रमाण होते, वजन कमी होऊनही थकवा येत नाही उलट पूर्ण दिवस स्फूर्ती व उत्साह राहतो तसेच रक्तातील लालरक्तकण वाढतात त्यामुळे सामान्य आजार तर होतच नाही परंतु रोगप्रतिकारक शक्ती वाढते. तसेच मलेरिया, फ्ल्यू, सांधेदुखी हे आजारही होत नाहीत'. फ्रेंच डॉक्टर विक्टर रेसिन यांनी संशोधनाअंती असे म्हटले आहे की "तुळस हे एक वंडर ड्रग आहे. उच्च रक्तदाबाचे नियमन, पचन क्रियेचे नियमन आणि लाल रक्तकणांत वाढ तर ती करतेच पण मानसिक रोगावर ही तुळशीचे उपचार असाधारण परिणामकारक ठरले आहेत."

तुळशीच्या रोपातून एक विशिष्ट प्रकारचा वायू निघतो व आजूबाजूच्या रोगकारक हवेला तो शुद्ध करतो. तुळशीत एक विशिष्ट प्रकारचा तेलकट पदार्थ असतो त्याच्यामुळे हवा शुद्ध होते. अंगणात किंवा घरासमोर तुळस लावल्याने स्वास्थ चांगले राहते व विषारी जीवजंतू घरात येत नाहीत. तुळस ही हिवतापाची मोठी शत्रू आहे व मलेरिया ज्यांच्यामुळे होतो अशा डासांना पळवून लावण्यात तिचा प्रथम क्रमांक लागेल तुळशीतून बाहेर पडणारा सुगंध डासांचा नाश करू शकतो इतकेच नव्हे तर साप देखील तुळशीच्या सुगंधाच्या जवळपास राहू इच्छित नाही.वैज्ञानिक दृष्ट्या अनेक प्रकारचे संशोधन व तपासण्या केल्यावर पाश्चिमात्य वैज्ञानिकांना लक्षात आले की तुळशीच्या रोपात विद्युत शक्ती अधिक आहे त्यामुळे तुळशीच्या रोपाच्या आसपासची सुमारे दोनशे मीटर पर्यंतची हवा स्वच्छ व शुद्ध राहते अनेक इंग्रजी विद्वानांनी ही आपल्या घराच्या चारी बाजूंना तुळशीचे वाफे करून लावले आहेत तसेच सूर्य किंवा चंद्र ग्रहणाच्या वेळी खाण्यापिण्याच्या वस्तू वर तुळशीची पाने ठेवण्याची पद्धत आहे त्याचे कारण तुळस ही जिवाणू नाशक आहे तिच्यात विद्युत शक्ती असल्याने ग्रहणकालीन हानिकारक किरणांचा प्रभाव खाण्यापिण्याच्या वस्तूवर पडू शकत नाही. चरक-सुश्रुत संहितेत तुळशीला 'सुरसा' असे म्हटले आहे. गुजरात मधील डॉक्टर उपेन्द्र राय यांनी संशोधनाअंती असे म्हटले आहे की तुळशीच्या पानात कॅन्सर, हृदयरोग, किडनीचे विकार व त्वचा रोग बरे करण्याची अपूर्व अशी शक्ती आहे मानसिक दृष्ट्या अल्पविकसित मुलांना तुळशीचे उपचार सुरू केले तर पंधराच दिवसात सुधारणा दिसू लागते असा डॉक्टरांचा दावा आहे.ही तुळस भारतातच नव्हे तर श्रीलंका, बर्मा, चीन, मलाया, आफ्रिका, ब्राझील इत्यादी देशाची अधिक प्रमाणात उगवते, तुळशीतून कापूर निघतो, अमेरिकेतील तुळशीत कापराचे प्रमाण कमी असते, तुळशीतून सुगंधी तेलही काढतात.

अत्यंत पवित्र अशी ही तुळस अधिकाधिक प्राणवायू सोडते.तुळशीच्या सान्निध्यात केलेला प्राणायाम अत्यंत फलदायी ठरतो म्हणूनच कणालाही आणि कुणावरही दुष्परिणाम न करणारी आरोग्यवर्धिनी तुळस प्रत्येक घरात मातेसमान असते.

Proceeding 2019-20 (21) (16)

ISBN: 978-81-930336-1-6

Proceedings of

National Conference on

RECENT TRENDS IN MATHEMATICS NCRTM - 2019

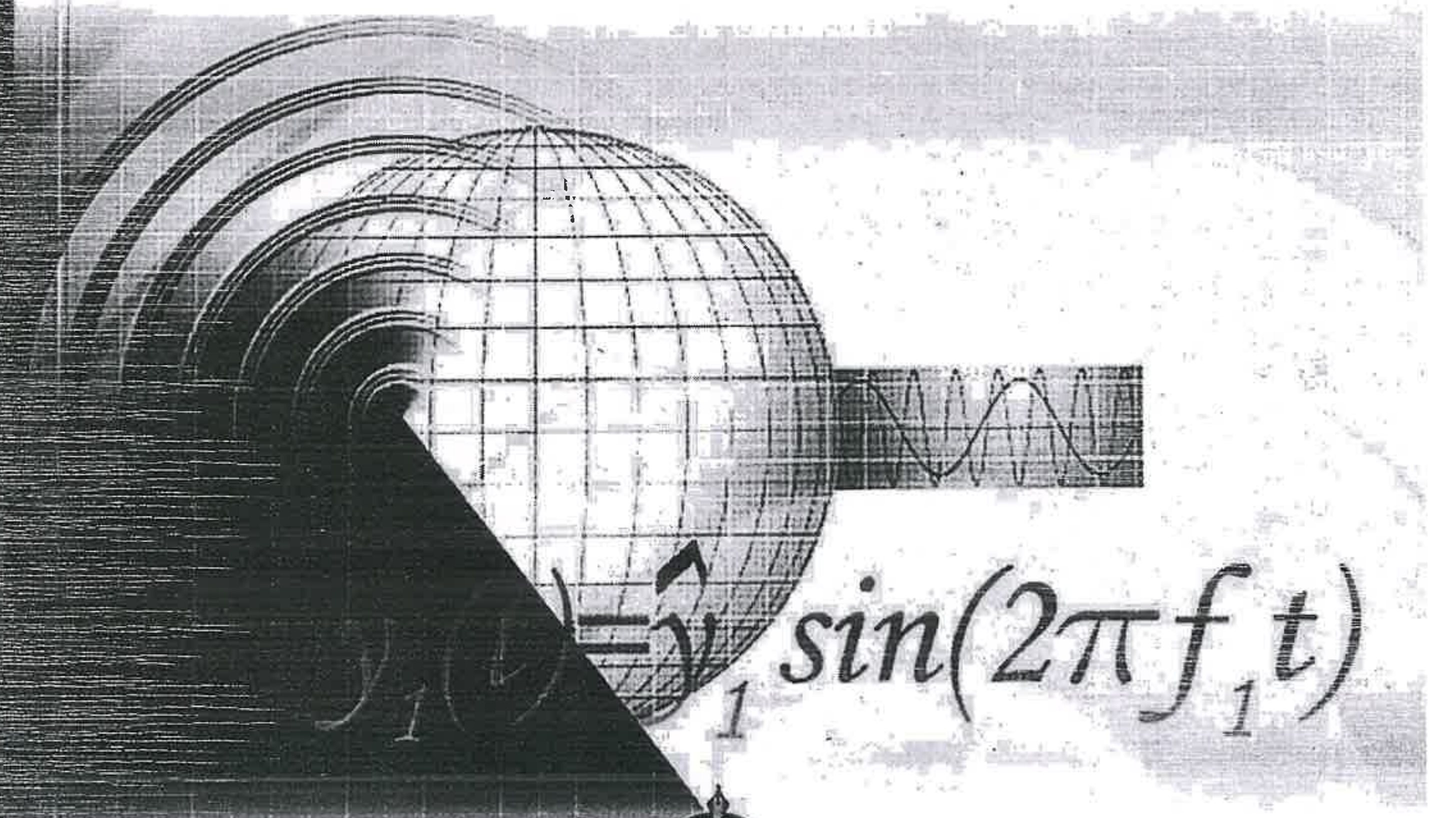

Organized by

Department of Mathematics

Shree Shivaji Arts, Commerce & Science College, Rajura, Dist. Chandrapur - 442905

(Reaccredited with B++ by NAAC)

&

Gondwana University, Gadchiroli

Maharashtra, India

Scanned by CamScanner

Contents

1. **FRW Scalar Field Universe with Time Varying Cosmological Constant in Higher Dimensions** 1
S. R. Bhoyar

2. **Cosmological Models in Scalar TensorTheory of Gravitation with Time Dependent Deceleration Parameter** 8
V. P. Kadam

3. **On Conduction of Heat in a Multilayer Composite Hollow Sphere with Heat Source** 21
S P Pawar[1], N J Wange[2], Vijay Lepse[3] and M N Gaikwad[4]

4. **LRS Bianchi Type-I Cosmological Model with Quark and Strange Quark Matter in f® Gravity** 42
L. S. Ladke[1], V. P. Tripade[2] and R. D. Mishra[3]

5. **Dissipative Fluid Flow of an Impulsively Started Infinite Vertical Plate in Rotating Fluid** 53
V. B. Kulkarni

6. **Detailed Investigation of Gravitational Collapse of Radiating Dyon Space-Time** 61
Lakshmi Madireddy[1] and Smita Kohale[2]

7. **Formulation of a class of Solvable standard quadratic congruence of even composite modulus** 76
B. M. Roy

8. **Two-Fluid Bianchi Type-I Cosmological Model in General Relativity** 81
V. R. Patil[1] and S. K. Waghmare[2]

Scanned by CamScanner

What is the effect of rotation and free convection currents on the motion of the fluid near an impulsively started infinite vertical plate studied by Lahurikar R.M., (2010) who gave exact solution by Laplace transform technique.

It has been proposed to study the rotatory flow of dissipative fluid past an impulsively started infinite vertical plate. As the problem is governed now by coupled non-linear equations, exact solutions are not possible so we employ explicit finite difference method. In section 2 mathematical analysis is presented and in section 3 the conclusions are set out.

Mathematical Analysis

Consider an infinite vertical plate surrounded by an infinite mass of stationary viscous incompressible fluid .Let the x' -axis be in the plate in vertically upward direction and the y'-axis be in horizontal direction assumed to be at right angle to the x' -axis. Then z'- axis is taken normal to the $x'y'$ –plane.

The plate and the fluid are assumed to be at the same temperature T_∞' initially .Then at time $t' > 0$ the plate is given an impulsive motion in vertically upward direction with a velocity U_0, The dissipative fluid starts rotating about the Z' -axis with the angular speed $\Omega'$and the plate temperature raised to T'_ω. Then the physical variables are functions of z' and t' .We can then shown that the problem is governed under usual Boussinesq's approximation by the following system of coupled partial differential equation in non dimensional form.

$$\frac{\partial u}{\partial t} - 2E_K v = \theta + \frac{\partial^2 u}{\partial z^2} \qquad (1)$$

$$\frac{\partial v}{\partial t} + 2E_K u = \frac{\partial^2 v}{\partial z^2} \qquad (2)$$

$$Pr\frac{\partial \theta}{\partial t} = \frac{\partial^2 \theta}{\partial z^2} + \Pr E_C\left[\left(\frac{\partial u}{\partial z}\right)^2 + \left(\frac{\partial v}{\partial z}\right)^2\right] \qquad (3)$$

and the initial boundary conditions are

$$\begin{array}{llll} u = 0, & v = 0 & \theta = 0, & for\ all\ z, t \leq 0 \\ u = 1, & v = 0 & \theta = 1 & at\ z = 0 \quad t > 0 \\ u = 0, & v = 0 & \theta = 0 & as\ \ z \to \infty,\ t > 0 \end{array} \qquad (4)$$

Scanned by CamScanner